

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Ольга Жорнова

**ІДЕЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ
І ПЕРСПЕКТИВИ
СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

ЕСЕ

Київ – 2014

УДК 316.6:316.7
ББК 885+71
Ж 81

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
протокол № 12/12 від 18 грудня 2012 року

Рецензенти:

І. В. Ващенко, доктор психологічних наук;
М. М. Скорик, кандидат філософських наук;
Л. Ф. Щербіна, кандидат психологічних наук

Ж 81 Жорнова О. Ідея культуротворчості і перспективи соціальної психології : есе / Ольга Жорнова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 100 с.

ISBN

У пропонованому есе представлено огляд однієї з найбільш “красивих” і гуманних ідей – ідеї культуротворчості – під кутом зору її можливостей для розвитку соціальної психології. Дослідницький пошук поєднується із традиційною метою будь-якої наукової галузі – осмислити роль окремої ідеї як наукового доробку вченого для розвою всієї наукової дисципліни. Окреслено також нові завдання теоретико-методологічного характеру відповідно до потенціалу цієї ідеї.

Видання розраховане на фахівців галузей соціогуманітаристики загалом та соціальної психології зокрема, студентів ВНЗ і читачів, яких цікавлять проблеми становлення й розвитку соціальної психології.

УДК 316.6:316.7

ISBN

ББК 885+71

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2014
© Жорнова О. І., 2014

ЗМІСТ

Наукова ідея як квінтесенція наукового знання (замість передмови)	5
Вступне слово рецензента	11
Розділ 1	
Ідея культуротворчості в соціально-психологічних дослідженнях: від прихованого в дискурсі до осмисленого в теорії.....	13
Розділ 2	
Трансфер ідеї культуротворчості в соціальну психологію: задум, підстави, можливості	67
Ідея культуротворчості: go live (замість післямови)	83
Література	90

Задум

*викласти авторський погляд на можливості
ідеї культуротворчості для соціальної психології
належить директорів Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України,
завідувачу лабораторії методології
психосоціальних та політико-психологічних
досліджень, члену-кореспонденту НАПН України
Миколі Миколайовичу Слюсаревському,
якому авторка хотіла б висловити найглибшу
повагу та вдячність за його підтримку
в підготовці цього видання.*

*Ідеї приходять у голову вченого,
а не в НДІ.*

Ігор Шевченко
(З виступу на семінарі Гумбольдт-Колег, 2014)

НАУКОВА ІДЕЯ ЯК КВІНТЕСЕНЦІЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Замість передмови

В епоху кардинального переходу до змінених уявлень про світобудову і Всесвіт, абсолютно нову систему цінностей, привчання до космічно доцільних механізмів і способів мислення, а також сприймання світу та оцінювання його, задіювання площин свідомості, які працюють на інших принципах, активізувався пошук науковцями неординарних ідей задля заснування оригінальних стратегій розвитку планети, суспільства, науки, освіти, людини. Передусім це стосується ідеї керованого управління еволюцією, яка означила нові можливості встановлення темпів суспільного розвитку, надала принципового значення оволодінню механізмами універсального еволюціонізму, сформувала нинішні соціальні відносини, характер взаємодії, переакцентувала індивідуальну, групову та суспільну суб'єктності [Моисеев, 1990; 1991; 2000].

Наукові ідеї є самостійним науковим доробком з певним особистим інтересом, і тому їхня цінність так само об'єктивна, як і цінність реальних наукових досліджень. Кожна наукова ідея – це не тільки особливий підсумок усіх підготовчих надбань і досягнень науковця, а й здобуток його попередників, а також різних напрямів розвитку знання: вона не поступається ані науковому методу, ані

експериментальному фактові, ані феномену [Зинченко, 2003]. Як “своєрідні згустки вивільнених думок” витлумачує ідеї А. В. Фурман [Фурман, 2004].

Незважаючи на те, що в часі ідея з’являється звичайно пізніше, ніж ті численні напрацювання автора, в яких відбувалося її всебічне викристалізування, вона відразу посідає місце і корінної, і водночас спадкової платформи в науковій картині світу автора, завдяки чому набуває функцій синтезатора – для здобутих і викладених знань; вона нарощує, доповнює й викристалізовує знання в єдину цілісну систему, визначає таємні запасники потенційного знання, віднаходить приховані вектори, завбачує замасковані механізми й прописує автентичні методи розв’язання відомих і незвіданих проблем. Недарма видатні науковці витлумачують ідею як *об’єктивне інтелектуальне досягнення* [Зинченко, 2003, с. 3].

У вітчизняній філософії поширена думка про наявність своєрідних *наскрізних ідей*, що супроводжують людство впродовж усього його існування. Вони співвідносяться з культурними архетипами як носіями закодованих знань, бо в історичному існуванні культури закладені образи, розраховані на людську історію в її повному обсязі [Крымский, 1991, с. 72]. Вони потрібні людству на весь час його існування і є “культурою попереду нас” [там само, с. 75], а кожна епоха має власний “дешифрувальний інструментарій”, що забезпечує їм невмирущість, полісемантизм, потрібність на різних етапах людського існування.

Визначною перемогою методології психології стали ідеї трансперсонального стану свідомості, парапсихології, керованої соціоприродної еволюції [Человек и общество..., 2011] тощо, які суттєво суперечать раніше прийнятим знанневим парадигмам і стають сьогодні новітнім імпульсом до пошуку наукової істини. До того ж стрімке поширення ідей ноосфери В. І. Вернадського, П. Тейяр де Шардена, їх осмислення в зарубіжній науці (В. М. Василенко, С. І. Григор’єв, В. І. Патрушев, О. І. Субетто, А. Д. Урсул та ін.), вітчизняні праці з визначення місця і ролі людини в епоху ноогенезу (В. В. Клименко, В. І. Кушерець та ін.) свідчать про пошук розв’язків незвичних проблем в усіх сферах.

Нами запропоновано Програму, яка ставить за мету формування культуротворчості як колективного пошуку нових культурних смислів та надвисоких орієнтирів у всіх сферах життєдіяльнос-

ті. Вона містить ідею ноосфери та кілька напрямів її реалізації на трьох основних рівнях: *екзистенційному, інвайроментальному, особистісному* [Жорнова, 2006а, с. 173].

Сучасні світосистеми змінюють характер суб'єктності з індивідуального чи колективного на груповий, який є нестійким, мінливим. “Кінець знайомого світу” [Валлерстайн, 2004] – це й частина вже відомих наукових ідей. Узагальнюючи численні тенденції розвою вітчизняного суспільства й вітчизняної соціальної психології, ми хотіли б розкрити наше бачення їхнього прогресу через формулювання найбільш затребуваних із цього погляду соціально-психологічних ідей – ідей *колективної суб'єктності* і *високорозвиненої групової свідомості*, які *силою об'єднаних потенціалів* [Дюркгейм, 1999; Петровский, 1996; Ольшанский, 2001; Жорнова, 2006а; Жорновая, 2014] осмислюють реальність для подальшої її гармонізації, свідомої співпраці, створення додаткового ефективного ресурсу для піднесення суспільства й науки. Якраз до цієї групи ідей і пропонуємо прилучити ідею культуротворчості.

Ми з'ясували, що конкурентоспроможність країни (її економіки, політики, науки тощо) забезпечує *свідома активність громадян у запровадженні нового*, яка залежить від соціокультурних, економічних, політичних реалій. Хоч *свідома активність громадян* і задекларована, а проте нові виміри суспільної свідомості, способи формування свідомої активності особистості, а також напрями докладання зусиль для досягнення кінцевої мети – виникнення сукупного планетарного інтелекту – у соціальній психології досі чітко не сформовані навіть як тенденції.

Не залишилося поза нашою увагою і те, що в Україні загострення проблеми творчості загалом і її зреалізованість у наукових ідеях зокрема зумовлені зростанням соціокультурного потенціалу українського суспільства та перевагами творчих підходів у всіх сферах життєдіяльності. А це передвіщає вихід за межі звичного і зміни в усіх галузях соціального життя та ставить питання про готовність психологічної науки узгоджувати на теоретико-методологічному й методичному рівнях цінності прогнозованого піднесення суспільства з максимальними новаціями.

Соціально-психологічний ракурс цієї проблеми можна окреслити прагненням творчої особистості зреалізувати свій потенціал, вивіщуючись над соціальними регламентаціями, нехтуючи прави-

лами соціального життя і заперечуючи соціальну обмеженість креативу обсягом й рівнем, які при розв'язанні тих чи тих соціальних проблем утримуються під контролем соціальної групи, спільноти чи суспільства, підвладні їм і тому жодною мірою не становлять загрози.

З огляду на вищевикладене суспільна й наукова потреби в оригінальних ідеях *сукупного планетарного інтелекту* набувати-муть ваги так швидко, як динамічно просуватиметься Україна в напрямі до європейської співдружності чи інших об'єднань і союзів. Недаремно в Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) серед принципів її реалізації названо **планетарне мислення**.

Коли говорити про появу новітніх соціально-психологічних ідей мегарівня – неоднакових, а то й украй відмінних між собою, – слушним видається питання про роль кожної з них. Ідеї не можуть бути просто відкинуті: у конкретний культурно-історичний період розвитку науки вони можуть здаватися більш чи менш привабливими, вказувати чи не вказувати очікуваний рівень корисності й перспективності. А втім, кожна з них має бути озвучена, почута й осмислена – і не як “краща” чи “гірша”, бо всі вони – доконечна умова існування Всесвіту, що зазначав свого часу В. І. Вернадський, аналізуючи “Чотири апостоли” А. Дюрера. Континуум ідей – від утілення очевидного змістового шару діяльності аж до творчості планетарного значення, і в такому контексті в будь-якій ідеї прозирають ознаки антропокосмізму: “У цих чотирьох ликах поєдналося все... Ти пізнаєш глибоко пронизану шуканням правди душу одних діячів релігії – вони забувають усе, вони цілком поринули в цю правду.

Ти бачиш, як водночас цього ж прагне й інша особа, котра не здатна досягнути всієї суті, для якої дорогою є буква, вона ближча до життя – і тому буде зрозуміліша масі. Вона конкретними словами пояснить те, що говорить той, інший, те, на що спрямовані думки і почуття іншого, який розуміє правду більш глибоко. Вона не збагне її, викривить її – але саме тому її досягнуть маси: тому що вона схопить частинку нового і поєднає з віковим, народним...

Поряд – інша група... Це вже не думка, а рука – це діяч. Для поширення і посилення своєї ідеї (він) хоче і влади, від здатен вести натовп... Це боець-мислитель.

А поруч... дрібний діяч. Це не організатор, а виконавець. Він не розмірковує, він гаряче, різко, нещадно-вузько йде за ідеєю...

У цих чотирьох постатях ... могутній розум Дюрера відобразив велику істину. Мрійник і чистий, глибокий філософ шукає правду і б'ється за неї. Від нього приходять посередником більш чутливий, але більш посередній учень. Він поєднує нове зі старим. І ось старими засобами вводить це нове третій апостол – політик, а четвертий – уже зовсім низовий виразник натовпу і його засобів. Але він найбільш зрозумілий і найбільш сильний.

Навряд чи можна впізнати думку першого в оболонці четвертого, і так, зокрема, можна проминути навіть таке, що найбільш сильно і потужно впливало на людство” (цит. за: [Баландин, 1979]).

Трансформація ідеї внаслідок її проходження через уми великої кількості індивідів є закономірною, бо кожен вибирає те, що відповідає його прагненням, шуканням, цінностям. І це неминуче: ідея, сформульована одним, обов'язково розростеться й розгалужиться до безлічі варіантів. І саме тому ідея є нагромадженням атрибутів живого знання, і кожною своєю складовою, як мозаїчне панно, чітко утримує фрагмент істини про індивіда, соціокультурну цілісність, суспільство, планету і Всесвіт.

Розбіжні ідеї роблять можливими нові інтерпретації й інше бачення навколишнього світу, що підтримує наукові дискусії, допомагає опонентам віднаходити запитання, які донедавна були неважливими, а також дає змогу розпізнати приховані аспекти реальності, виявити латентні можливості й ще більше висвітлити їхню значущість. Це, власне, й зумовило актуальність проблематики нашого дослідження, а брак відповідних досліджень – вибір його теми, мети й завдань. Наша інтерпретація ідеї культуротворчості комплементарна сучасним загальноновизнаним світовим трендам (концепціям) щодо запобігання ризикам від новацій для людства, проте для широкого ознайомлення наукової спільноти з продуктивністю цієї ідеї загалом і соціальної психології зокрема **метою розвідки** визначаємо теоретико-методологічний трансфер цієї ідеї в соціальну психологію.

Отже, звернення до ідеї культуротворчості – це заново віднайдений ресурс піднесення соціальної психології через узгодженість у соціально-психологічних явищах, процесах і станах інноваційного і традиційного, бо саме розбалансування систем “Культура

– Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення” закономірно тягне за собою соціальні непорозуміння як наслідок суперечностей між кількістю, якістю, прогнозованістю змін у суспільстві і його готовністю до них. Тож ідея культуротворчості, на нашу думку, своєчасна і слухна.

Ця розвідка є закономірним продовженням здійснюваного впродовж 1999–2011 років дослідження авторкою феномена культуротворчості, його генетичних, концептуальних, структурно-процесуальних, функціональних, інструментальних характеристик [Жорнова, 2006б]. Проте це не “повторний матч” на новому полі, а поновлене звернення в часопросторі іншої науки до вельми продуктивної ідеї – культуротворчості. Тепер воно репрезентує якісно інакший погляд на замисел розкриття її евристичності, котрий живиться переосмисленням антропо- і космогенезису; наукових і позанаукових знань про людину, Всесвіт, еволюційні прориви у свідомості; невідчужених прав особистості; а також якісно зміненою соціокультурною ситуацією, новою соціокультурною парадигмою тощо.

Видання підготовлено в жанрі есе, а логіка розмірковувань інкорпорує відповідну структуру: ідея; ідея культуротворчості; ідея культуротворчості як неспожитий ресурс соціальної психології; ідея культуротворчості як закономірний складник вітчизняного доробку соціальних психологів; ідея культуротворчості як торування науковою галуззю незнаних шляхів. Робота містить вступний фрагмент як заміник передмови, два розділи, заключний фрагмент замість післямови, а також список літератури.

Вступне слово рецензента

Пропоноване увазі наукового загалу есе Ольги Іллівни Жорнової присвячене цікавій темі і, висловлюючись іще точніше, містить привабливу для нашої вітчизняної соціально-психологічної науки теоретичну пропозицію. Фактично у праці розкриваються такі непрості і загалом дражливі питання, як: чи можна контролювати соціетальний розвиток іззовні? Як може суспільство (або й держава) здійснювати контроль над творчим потенціалом громадян? Чи є здійсненою ідея побудови точки опори для суспільних змін через обмеження й контроль творчої меншості, адже просте ігнорування креативного потенціалу мас призводить до руйнування стабільних механізмів розвитку суспільства, провокуючи різноманітні кризи? Тому ця робота є, висловлюючись словами її авторки, своєрідним заклик до наукової спільноти щодо “перевинайдення” процесу і процедури управління креативним потенціалом мас.

Авторка означає кілька цілей своєї роботи і робить це в різних частинах тексту, повертаючись щоразу, щоб пере- чи довізнати їх. Так, до стратегічних цілей роботи можна віднести авторську думку про запотребованість у суспільстві універсального творчого гуманізму узгодження інтересів через подолання протистояння різних соціальних груп, тобто потребу в розробленні ідеї культуротворчості задля уникнення суспільних конфліктів. За основну мету ідеї культуротворчості визначено врівноваження практик дотримання і порушення правил; це передбачає врахування таких реалій, як суспільна рівновага, соціокультурний баланс, конвенції, оволодіння засобами стримування і противаг як забезпечення від шкідливих новацій. Ідея культуротворчості тлумачиться як осмислення процесу створення нового через (практично невивчені) аспекти маніпулювань із правилами; через увиразнення акту переходу

від соціального до індивідуального та повернення до попереднього стану; через перетікання традиції в новацію тощо. Серед дослідницьких завдань було також теоретично перевизначити механізми зміни суспільних цінностей (заміни традиційних цінностей на нові – і то таким чином, щоб зробити їх контрольованими). Загалом ідея полягає в досягненні контрольованості новацій, у політичному управлінні ними, політичному керуванні творчістю, що є новим і водночас радикально цікавим акцентом у соціально-психологічному вивченні нашого суспільного ландшафту.

Особливий інтерес, без перебільшення, привертає частина, присвячена дослідницьким можливостям ідеї культуротворчості. Авторка зазначає, що ця ідея може стати ключем до вивчення механізму пред'явлення правил, виборів індивіда, реакцій на недотримання ним обмежень у різних спільнотах у контексті спільних зусиль і мотивів. Тут важливо: а) дотримати рівноваги в точці соціокультурного балансу; б) залишитися в межах соціальної і культурної ідентичності; в) вивести системи на дисипативний рівень розвитку й функціонування через конвенції; г) застосувати санкції до індивіда (тиск, насилля чи систему стримувань і проти-ваг).

Що приємно – так це те, що чітко сформульовано: сучасна соціальна психологія осмислює правила тільки під кутом зору їх порушення (тобто сприймає їх як обмеження – тиск), а отже, ідея культуротворчості та побудована на її основі теорія є спробою легалізувати в дисципліні інакше осмислення правил, їх правилотвірне прочитання. У результаті ідея культуротворчості логічно трансформується в проблему оновлення соціально-психологічного дискурсу. Обсяг завдань, як бачимо, є чималим, а тому, як теоретична пропозиція для соціальної психології, ідея культуротворчості видається надзвичайно теоретикоемною.

Марфа Михайлівна Скорик,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

*Успіх залежатиме від здатності менеджерів
кидати виклик розхожим істинам
сьогоднішнього дня.*

К. А. Нордстрем, Й. Ріддерстрале,
“Бізнес у стилі фанк. Капітал скаче під дудку таланту”

Розділ 1

ІДЕЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ В СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ВІД ПРИХОВАНОГО В ДИСКУРСІ ДО ОСМИСЛЕНОГО В ТЕОРІЇ

Звернення до ідеї культуротворчості не слід пов'язувати ані із ситуативністю смуги розвою соціальної психології, ані з несподіваністю наукового пошуку автора чи випадковою зацікавленістю нею науковців. Це цілком логічна спроба в шереху численних несхожих підходів і методів вивчення феномена творчості в психології, які свідчать про його незмінну актуальність, складність, багатоплановість і невичерпаність. А також це підтвердження того, що психологія творчості зайшла в глухий кут, із чим погоджується багато вчених (зокрема, про дефініцію креативності в такому аспекті говорить Р. В. Комаров).

Теперішній популярний дискурс творчості з усталеним надвисоким ступенем свободи в інтерпретуванні *творчості, культури, традиції, новації, споживання й створення* впливає не просто на чистоту наукового дискурсу, а й на осмислення реальності. Ускладненість дискурсу контекстом креативності, свободи вибору, трансцендентальності, універсальності, взаємопроникненням

інших дискурсів (еволюціонізму, розвитку, реформування, інноваційного розвитку, зміни, системних змін тощо) тільки напружує питання адекватності дискурсу описуваної реальності, бо психологічне наповнення феномена появи нового як його створення чи як інтерпретації/переосмислення старого відображає неосяжний обшир і безмірний континуум психологічних явищ.

Термін *творчість* набрав наразі невиправдано широкого значення; його дефініція містить низку “понятійних конгломератів”, які штучно організовують як “сукупність”, “комплекс”, “цілісність”, “систему”, чим, власне, й обґрунтовують їхню “неподільність”. Континуум змін при застосуванні терміна “творчість” справді надзвичайно широкий – від мінімальних аранжувальних нюансів до безпрецедентних знахідок, від профанного й дилетантського як якості продукту – до шедеврального. Так, поняттям “творчість” описують:

- нове в усіх галузях життєдіяльності;
- будь-які різнотипні за структурою види діяльності, доробком яких є нове, оновлене, удосконалене;
- результат споживання нового продукту незалежно від характеру процесу (одноосібно самим суб’єктом чи соціальним середовищем);
- необмежені в часі і просторі явища створення нового (хронотоп творчості містить і хронотоп не-творчості як етапи замислу, акумулювання ідей, творчого виснаження/спаду тощо).

До того ж поняття “творчість” припускає збірність, тобто поєднує створення/перетворення; новації як виготовлення нового й інновації як винайдене, але нове для впровадження; суб’єктивно нове/об’єктивно нове тощо. Відібрати параметр/пару параметрів, котрий(-і) однозначно реалізує(-ють) функцію конституційного (-их), тобто з відображенням властивостей цілісного об’єкта, із широківідомих у вітчизняній психології дефініцій творчості немає жодних підстав. Так, творчою діяльністю можна назвати будь-яку дію, котра не була до цього моменту осмислена, не входила складником до досвіду особистості і є за природою хоч суб’єктивно, хоч об’єктивно новим. Генетичний взаємозв’язок понять творчості з еволюцією, трансформацією, реформуванням, модернізацією, революцією та іншими поняттями, які описують динамічні процеси в стані систем, порушує питання про різні психологічні механізми.

У соціальному полі процесу творчості не визначено “пороги” соціального середовища (соціальна група, спільнота, маса, суспільство, планетарне людство); не означено характер взаємодії із соціальним середовищем (конфліктний, гармонійний чи якийсь інший), а конструкції опису феномена творчості, які штучно відокремлюють суб’єкта культури від суб’єкта творчості й наділяють його функціями середовища, місця, умов і т. ін., занижують їхню роль до рівня тла в процесі створення нового продукту, гальмувального чи прискорювального чинника, але не суб’єкта. Такий підхід можна визнати за науково доцільний, якщо центром дослідження стає особистість. Утім у соціальній психології фокус досліджень феномена творчості/креативності охоплює і феномени соціальної взаємодії, соціалізації, повсякдення, де провідну роль відіграє соціальність, де “Sociality Rocks”. Отже, ми не знайшли достатньо адекватного терміна для опису низки параметрів об’єкта творчості.

Саме тому термін “творчість” не може через поняття творчості однозначно зафіксувати конкретні параметри описуваного об’єкта. На цей час науці невідомі синоніми терміна “творчість”, які б належним чином пов’язували обставини з описуваними об’єктами. Від поняття креативності через низку обставин (незів’язане з поняттям культури, не є операціональним щодо нього, не відображає новаційну сторону продукту, не розмежовує споживання і створення та ін.) так само нерідко доводиться відмовлятися. А тому, керуючись цілями наукового дослідження, майже кожен науковець змушений застосовувати дефініцію творчості, яка бере до уваги лише окрему, незначну частку в межах загального обсягу поняття й ігнорує не задіяні в дослідженні поняттєві площини як “непотрібні”, “немовби не помічені” й “зайві”.

Далі. Свідчення про наявність більш як одного екземпляра поняття творчості в будь-яких із роз’яснювальних та уточнювальних концепціях, теоріях, положеннях однозначно схиляє до думки про доцільність і логічність використання терміна “творчість” у множині. А це недопустимо з огляду на лексичні норми мови. Ще один невдалий хід з-поміж багатьох інших щодо поняття “творчість”.

Через такий набір характеристик досліджуваного феномена безперервне нагромадження різномасштабних і різновекторних наукових здогадок спричинило появу вузьконаукових напрямів з нау-

ковим предметом – окремим аспектом творчості. Існування численних розрізнених напрямів закономірно призвело до фрагментарності сприйняття творчості, ізольованість площин якої подається як специфікація наукового напрямку.

Не ставлячи за мету розгляд доцільності тих чи тих підходів і напрямів, зазначимо, що для соціальної психології, на наш погляд, украй важливим є увесь обшир проблем творчості, детермінований соціальними першопричинами. Його рубежі маркуються принципом визнання індивідуальних досягнень вершинними наслідками масових буденних практик (А. Арнольд та ін.).

Отже, у разі продукування дискурсом усе більшої кількості неточностей украй сумнівним видається передусім рівень його зрілості і, зрозуміло, науки, котра його зумовила, а вже потім – вимогливість щодо науковості дискурсу з боку наукового загалу. А дискурс творчості звів різномасштабні й несхожі властивості появи нового як психічної реальності в одну систему, котра функціонує на межі можливості, через спільний сукупний науковий колегіальний класифікатор – поняття творчості.

Приклад: Портницька Н. Ф. *Наслідування* як психологічний механізм розвитку *творчих здібностей* у дошкільному віці : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія / Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України. – К., 2007. (виділено нами. – О. Ж.). (Рукопис). У дисертаційному дослідженні розроблено теоретичну модель наслідування як психологічного механізму розвитку творчих здібностей у дошкільному віці. Виділено синкретичний, вибірковий та *інноваційно-творчий* рівні наслідування.

Попри всю різноманітність соціально-психологічних досліджень, які покривають феномени культури і творчості, залишається чимало нез'ясованих питань, зокрема:

1. Розбору піддають лише той фрагмент дійсності, котрий потрапив у центр дослідження через більшу виявленість, вивченість чи зацікавленість дослідника. Тому в дослідженнях феномена творчості у центрі – лише суб'єкт творчості, а суб'єкт культури залишається поза фокусом наукових розвідок.

2. Поряд з описаною і дослідженою реальністю існує більш глибокий її шар, досі латентний. Його, якщо не можна виміряти, потрібно було б описувати чи, бодай, окреслювати гіпотетичні образи.

3. Теорії й концепції створення нового не висвітлюють повною мірою цілісний, системний характер цього процесу, зокрема різні диспозиції індивіда і соціального середовища щодо змін, реакцію на їх упровадження, моделі поведінки індивіда в умовах скорочення його виборів.

4. Штучне звуження континуума соціально-психологічних ситуацій, які є наслідками небажаного впровадження нового в соціальному середовищі, тягне за собою уривчастість і фрагментарність уявлень особистості про нього, зокрема в плані узгодження появи нового продукту (незалежно від його якості й ефективності) із соціальним середовищем, а в окремих випадках – навпаки.

5. Надміру позитивні репрезентації потреб соціального середовища у творчій активності особистості скорочують для неї спектр реакцій на творчість соціального середовища як на порушення правил.

6. Недостатнє обґрунтування самообмеження перетворюваної активності як громадянського обов'язку свідомого члена суспільства, який сприяє розгортанню бажаних для нього сценаріїв майбутнього через зміцнення сукупного об'єднаного ресурсу, гармонізацію суспільних відносин, підвищення безпеки і стабільності, мобілізацію сукупного потенціалу для виходу з кризових станів, репрезентує проблему реагування соціального оточення на нововведення виключно як приватну справу особистості.

7. Реальна цінність збалансованості практик культуроспоживання і культуротворчості для утримання стану рівноваги в соціальних системах не розкрита, хоча саме їх співвідношення підтримує культурні і соціальні системи в динамічному стані.

8. Наявні теорії і концепції загалом досить обмежено пояснюють постійне оновлення правил соціального життя, а тому й малорозробленою досі залишається поведінкова модель індивіда й соціальної групи в їхній взаємопов'язаності при запровадженні нових правил соціального життя.

Щоб деталізувати завдання соціальної психології в ході дослідження проблем творчості, ми з огляду на кардинальні світові

тенденції в галузі науки, аналіз ключових проблем у царині соціо-гуманітарного знання, узагальнення вітчизняної теорії й методології соціальної психології сформулювали *загальнонаукові суперечності*, які позначаються на результатах соціально-психологічного пізнання в цілому:

– між існуючими бінарними структурами описів явищ, процесів, фактів, які однозначно поділяють їх на протилежні й тим самим стверджують домінування протиставлення, і наявними елементами, які одночасно з поділом їх об'єднують, створюють тернарність, триєдність елементів, нівелюючи антагонізми;

– між уявленнями про залежність змін, які відбуваються навколо, від часу, а відтак плановою організацією діяльності за принципами лінійності, поступовості, систематичності, технологічності та алгоритмізації як передбачених, заздалегідь упорядкованих систем вимог до результатів діяльності і нелінійністю особистісного розвитку, непоступовістю таких перетворень, несистематичністю засвоєння знань і вимог соціального оточення індивідом;

– між розмежуванням функцій активної меншості і пасивної більшості в процесі створення нового як відмови від чинних правил і їх принциповим не поділянням у ході створення, апробації, коригування та поширення нововведень у суспільстві;

– між неминучими соціально-психологічними ефектами впровадження нового як відмови від чинних правил і недостатнім представленням цього плану творчості в соціально-психологічних дослідженнях, які розглядають феномен творчості без урахування похідних явищ у соціальному й культурному житті;

– між цілісним системним характером процесу впровадження нового в соціальне життя (від етапу досягання індивідом стану спроможності переглянути запропоновані в ході соціалізації правила соціального життя, відмовитися від набутих ідентичностей і аж до перегляду соціальною групою, спільнотою чинних правил на користь нових/старих і реакції на дії індивіда щодо їх змін) та уривчастістю й дискретністю їх дослідження;

– між становленням виробничої та соціоекономічної парадигм, заснованих на творчості як типі культури, і недостатнім представленням цієї тенденції в соціально-психологічних дослідженнях, які розглядають явища, процеси, стани як похідні започаткування нового в соціальному житті;

– між соціальною значущістю ідеї культуротворчості як ресурсу запобігання соціальним конфліктам і недостатнім її відображенням у теоріях і концепціях;

– між поширенням правил соціального життя, вимогами щодо їх визнання й засвоєння індивідом та індивідуальними здатністю і потребою їх оновлення.

Щоб конкретизувати способи подолання цих суперечностей, ми проаналізували: провідні світові підходи в галузі праці щодо підготовки кадрів, зокрема в аспектах ставлення до творчості, здатності фахівців працювати в багатокультурних виробничих колективах із різними правилами соціального життя; конститутивні проблеми соціогуманітаристики при осмисленні нової соціальної реальності; зарубіжну практику врівноваження творчої активності особистості з доцільним рівнем її реалізації в суспільстві; зарубіжний і вітчизняний соціально-психологічний доробок з питань творчості, взаємодії творчої меншості із пересічною більшістю, обмеження останньою перетворювальної активності індивідів і т. ін.

На нашу думку, найсуттєвішою відмінністю культуротворчості від творчості є те, що концептуальні уявлення про творчість, розвиток творчих здібностей, творчий потенціал розвивались у межах загальних уявлень про суспільний прогрес як наслідок цих процесів. Під кутом зору сучасної психології творчість – це, в узагальненому вигляді, довершення процесу особистісного розвитку, вищий етап особистісної зрілості як вправності на полі професійної діяльності. За такого тлумачення творчості відмова від правил, коли створюється значущий продукт, не постає як моральна проблема, **а якщо ж у результаті відмови від правил потрібний продукт не виникає, то це вивченню не підлягає і наукою не обговорюється.**

Причиною ж нашого рішучого неприйняття ідеї “квасітворчості” в **організаційному** процесі є штучне перебільшення її значення як домінанти за рахунок культури, чим свідомо чи несвідомо, але започатковують розбалансування систем “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення” й закономірно програмують соціальні, економічні, політичні, культурні катаклізми як ефекти порушення соціокультурного балансу. Сутнісна несумірність творчості і культуротворчості в нашому розумінні зводиться до того, що творчість закладає теоретичні підвалини для

обґрунтування й визнання відступу від sacramентального світорозуміння порядку як раціонального для піднесення цивілізації і культури. Що ж до культуротворчості, то прийнятною в концептуальному плані, на наш погляд, є її інтерпретація як такої, що спонукає до вищого рівня упорядкованості через створення нового.

Ідея культуротворчості здатна зробити свій внесок у розв'язання перелічених вище проблем. В основі нашої твердої переконаності щодо продуктивності і ідеї, і теорії культуротворчості – прагнення дослідити системи “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення” в збалансованому вигляді як результат конструктивних взаємодій у системі “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”.

Для конкретизації поняття “творчість” відповідно до якості змін, принципів і закономірностей описуваних процесів, а також для зведення понять до єдиної системи і редукції широкого їх витлумачення до чітко визначеного змісту доцільно вживати дискурс, тезаурус і понятійний апарат теорії культуротворчості як спосіб уточнення дискурсивних меж досліджуваної реальності. Коли йдеться про наукові цілі, то раціональним видається чітко розмежовувати поняття творчості і культуротворчості, оскільки конститутивні характеристики першої з них (ризикованість, непередбачуваність, непрогнозованість і т. ін.) непридатні культурі, а тому два супротивні феномени не можуть бути поєднані одним терміном. Вести мову про культуротворчість можна лише тією мірою, якою виявляються передбачуваність та безпечність, що вкрай локалізує обшир творчого часопростору як принципово не алгоритмізованої та ризикованої діяльності.

Термін “культуротворчість” перетинається з терміном “творчість” у його сучасному тлумаченні лише через недиференційовані внесені зміни. Спробуємо їх диференціювати щодо:

– *природи динаміки змін*: за принципом універсального еволюціонізму чи за типом модернізаційного стрибка, реформування, революційних змін тощо;

– *природи продукту*: матеріальний і нематеріальний;

– *природи процесу*: організований і стихійний;

– *рівня результату*: тривіальний чи шедевральний;

– *характеру супроводжувальних взаємодій* із соціокультурною цілісністю: узгоджені (безконфліктні)/неузгоджені (конфліктні);

– *передбачуваності продуктів*: прогнозовані/непрогнозовані;

– *наслідків упровадження*: ризиковані/неризиковані для соціокультурної цілісності;

– *усвідомлення суб'єктом змін діяльності* як розбалансування системи “Культура – Творчість”: є/немає;

– *ставлення суб'єкта змін до соціальної і культурної ідентифікацій*: підтверджені/непідтверджені.

Якщо терміни “культуротворчість” і “творчість” розвести за запропонованими нами критеріями (природа динаміки змін, природа продукту, природа процесу, рівень новизни результату, характер супроводжувальних взаємодій із соціокультурною цілісністю, передбачуваність продуктів, наслідків упровадження, ставлення суб'єкта змін до соціальної і культурної ідентифікацій), то вони описуватимуть різні психічні реальності.

Грань роз'єднання утворена обмеженням феномена творчості вищепереліченими критеріями:

– *природи* (стрибок у розвиткові);

– *результату* (шедевральне);

– *передбачуваності* (непередбачувана);

– *наслідків упровадження* (непередбачувані, тому – ризиковані);

– *ставлення суб'єкта змін до соціальної і культурної ідентифікацій* (непідтверджені).

Відповідно конструкт культуротворчості описує:

– *природу динаміки змін* за принципом універсального еволюціонізму;

– *природу* тільки нематеріального *продукту*;

– *природу* тільки організованого *процесу*;

– *рівень* лише тривіального *результату*;

– виключно узгоджений (безконфліктний) *характер супроводжувальних взаємодій* із соціокультурною цілісністю;

– лише *прогнозовані* продукти в їх запланованості, очікуваності, передбачуваності;

– неризиковані для соціокультурної цілісності *наслідки впровадження*;

– усвідомлення *суб'єктом змін* діяльності як розбалансовування системи “Культура – Творчість”;

– підтвержені *суб'єктом змін* соціальні й культурні *ідентичності*.

Під культуротворчістю ми розуміємо самотні явище, процес і результат, яким належить особне місце в соціальній і науковій реальностях – на умовному перетині культури і творчості. Така принципова автентичність обумовлює інші зміст, мету, завдання, методи дослідження, форми організації як практики, відмінної і від споживання, і від створення. Ми обґрунтовуємо ситуативну відмову від правил як перебування на межі соціального й індивідуального. Через це наголошуємо, що таким підходом започатковуємо окремий напрям дослідження культуротворчості – *співсуб'єктний* – через наявність двох різнофункціональних, але рівнозначних суб'єктів – культури і творчості.

Згідно з нашою інтерпретацією культуротворчості подолання суперечності між потребами суспільного розвитку та індивідуальної самореалізації відбувається у випереджальному режимі через пошук моделей поведінки, здатних забезпечити мінімальні ризики від новацій для виробництва, суспільства, нації, людства, а також реалізацію креативного потенціалу особистості за умови її захищеності від тиску з боку спільноти, професійного співтовариства в ситуації усвідомлення обмеженості наданих виборів і відмови від правил. Нововведення за схемою культуротворчості є малими величинами й оновлюють культуру за еволюційним типом (на відміну від оновлення її через творчість за модернізувальним/трансформувальним типом), тому її ефект виявляється в менших масштабах новизни – культуротворчість доцільно розглядати як оновлення правил соціокультурного життя конкретної соціокультурної цілісності.

Видові атрибути поняття культуротворчості як рівночасного похідного від понять культури і творчості деталізують характеристики, які описують власне мить переходу властивості, якості, ознаки в інакший стан, на інакший рівень. Родові атрибути понять культури і творчості в їхньому широкому й вузькому значенні, відповідно як традиції і споживання, як новації і створення поняття культуротворчості, виявляються в їхньому перетіканні одне в одне. Проте жоден із родових атрибутів не переходить у видовий – це

їхнє розбігання, а не виявлення. Момент переходу одного в інше: поняття культури й поняття творчості означають атрибути поняття культуротворчості в той момент, коли вже не є ними, бо споживання вже трансформоване створенням як соціокультурною формою руху ідеї, а створення вже на такій мінімальній відстані від споживання, що можна лише констатувати зрушення традиції з місця в напрямі новації, але остання ще дуже віддалена від однозначного набуття нею нового статусу.

Відповідно до дефініцій понять *культури* і *творчості* пов'язування поняття *культуротворчості* з одним із них як родовим не має жодних підстав. Вони є родовими для нього тільки рівночасно, як і воно виступає видовим рівночасно щодо обох. Важливо: у межах поняття культуротворчості поняття *культури* і *творчості* перебувають між собою в цілком рівноправних відносинах – вони позначають поняття культуротворчості абсолютно збалансовано, є рівновіддаленими від точки спокою, рівною мірою представляють форму руху в зустрічному векторі.

Усі видові атрибути поняття культуротворчості уточнюють характеристики описаних з їхньою допомогою психологічних реальностей, які неспроможні описати поняття *культури* й *творчості* у своїх континуумах. Як психологічна категорія поняття культуротворчості базується на дихотоміях “пасивність – активність”, “колективне – індивідуальне”, “норма – аномія”, “репродуктивне – продуктивне”, “ординарність – неординарність”, “споживання – створення”, “соціалізація – творчість”, “адаптація – трансгресія”, “звичайність – обдарованість”, але відображає його зміст їхня збалансованість.

Обсяги понять культури і творчості увійшли в обсяг поняття культуротворчості лише тією мірою, якою поняття культури відзеркалює баланс із поняттям творчості, традиція – з новацією, а споживання – зі створенням. Поняття культуротворчості містить у собі їхні зв'язки, окреслюючи їх як силу спряження, єдності й балансу, які уможливають стан рівноваги в разі руху у бік культури/творчості, традиції/новації, споживання/створення. Це дає підстави інтерпретувати поняття як системи “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення”, де рівновага сфокусована в центрі, репрезентованому як науковий конструкт культуротворчості.

Відмінність об'єкта культуротворчості від об'єкта творчості полягає в тому, що перший є логічно цілісним, організованим, безконфліктним, осмисленим і суб'єктом творчості, і суб'єктом культури. За умови дотримання цих вимог суб'єкти культури і творчості перетворюються на суб'єктів культуротворчості.

Клас об'єктів культуротворчості визначаємо за цими ж критеріями, які задають всі можливі варіанти структурно-функціональних моделей. Якщо останні зазнають трансформаційних змін (або змінюються зв'язки між складниками), то є підстави для витлумачення об'єкта *культуротворчості* або як *творчості*, або як *культури*.

Оскільки культуротворчі плани наявні в будь-яких соціально-психологічних діях, адже є неодмінним елементом усякої соціальної організації, то при вивченні соціально-психологічних явищ абсолютно оминати їх чи проігнорувати – нерозв'язне завдання. Через це ми гіпотетично припустили, що в психологічних дослідженнях опис явищ без використання терміна “культуротворчість” усе одно містить елементи, не поійменовані або поійменовані в інший спосіб чи відрефлексовані в іншому ракурсі, що й робить питання про конкретизацію досліджуваного явища як культуротворчості цілком правомірним.

З'ясуємо, чи були, власне, досі спроби описати феномен, який ми означаємо конструктом *культуротворчість*.

Елементарний фактаж як реєстр праць, автори котрих використовують поняття культуротворчості, чи констатація/перелік тих площин, де воно може стати в пригоді, не можуть бути визнані за розкриття евристичності й перспективності ідеї для розвитку наукової галузі. Але розкриття потенціалу цієї ідеї через пов'язування її з відомими теоріями може стати набагато ефективнішим способом переконування наукової спільноти.

Загальновідомо: науковий текст відрізняється від інших за дискурсивними ознаками. Оскільки поза дискурсом немає жодного соціального явища, а місце останнього визначено лише всередині нього (М. Фуко), то звернення до дискурсу є вельми практичним: він уможливує не тільки розуміння поверхового пласту висловлювань, але й розпізнання латентних інтенцій, загального контексту, за допомогою яких описують досліджуваний об'єкт. Усі ці супроводжувальні параметри є наслідком тієї спільної діяльності,

яку зреалізують і той, хто створив дискурс, і той, хто його інтерпретує через загальне настановлення [The penguin Dictionary..., 1994, p. 77].

Відтак необхідно з'ясувати межі новизни поняття культуротворчості в психології через маніфестацію інших понять, які вміщують у собі і зміст поняття культуротворчості. Ми звернулися до найбільш відомих теорій, аби означити культуротворчі аспекти через дискурсивну діяльність їхніх авторів. Кілька з них продемонструємо на підтвердження факту опису культуротворчості як невід'ємного складника психологічної реальності.

Під дискурсивною діяльністю ми розуміємо динамічне вироблення такої репрезентації об'єкта, завдяки якій він стає упізнаваним [Gollut, 2000, p. 16]. Оскільки термін “культуротворчість” науковці розглядають, наголошуючи передусім на його моральній стороні, то проблеми, в той чи той спосіб пов'язані з людиною або досліджувані в соціокультурному контексті будь-яких соціально-психологічних феноменів, реалізовані крізь призму існування людини, центрування моральних питань, цінностей, норм, ситуативної відмови від правил із підтвердженням соціальної й культурної ідентичностей, навіть за умови невідрефлексованості авторами висвітлюють культуротворчість як умовний перехід від однієї якості до іншої. Так, В. В. Рибалка, відомий фахівець у галузі психології розвитку творчо обдарованої особистості, у бесіді з нами наголосив: факт присутності **культури** як складової частини в терміні “культуротворчість” наводить на роздуми про роль цінностей у творчості. Іншими словами: якщо в не-культуротворчих теоріях простежуються ознаки прихованих культуротворчих планів, можна вважати “не-культуротворчий” дискурс таким, що репрезентує досліджуваний об'єкт як упізнаваний (такий, що може бути витлумачений за допомогою дискурсу культуротворчості).

Домінанта культуротворчості в соціокультурних фрагментах (соціально)-психологічних феноменів – запропонований нами спеціальний термін для визначення явища невідрефлексованого опису науковцями культуротворчості як умовного переходу від соціального до індивідуального і у зворотному напрямі із/без фіксації на моменті зміни однієї якості на іншу.

Основний принцип, за яким відбиралися праці для аналізу, – це ідентифікація ключових атрибутів культуротворчості через:

(а) означення серединності між культурою і творчістю, традицією і новацією, споживанням і створенням як переходу з одного стану в інший для максимального утримання рівноваги в системах;

(б) визнання соціокультурної цілісності співсуб'єктом процесу творення.

Отож як *домінанту культуротворчості в соціокультурних фрагментах (соціально)-психологічних феноменів, приховану в іншому дискурсі*, будемо витлумачувати появу конструкта, який виразнює:

(а) культуру у творчості, творчість у культурі, а також безпосередньо пов'язані з ними феномени традиції і новації, споживання і створення як полярні опозиції-підсистеми в межах єдиної системи й елементи їхнього поєднання/злиття, які створюють тернарність, нівелюючи антагонізми;

(б) серединність як тріадність і точку сумірності, урівноваженість вищеперелічених систем у момент їх виходу зі стану рівноваги;

(в) перехід між дуальностями, породженими процесом створення нового продукту на соціальному рівні (правил соціального життя);

(г) опис та інтерпретацію свідомих, осмислених дій по утриманню соціокультурного балансу впродовж часу оновлення правил соціального життя.

Концептуальні межі підсистеми – це її властивості в точках крайніх значень. Система як нова цілісність об'єднує підсистеми, породжені низкою співвідношень (рис. 1).

Рух від дискретних уявлень про створення нового продукту до цілісної наукової картини охоплює:

– фазу рефлексії усталених наукових традицій опису феномена, процесу/результату появи нового продукту;

– фазу антитези сталим конструктам нових або доповнення традиційних інваріантних конструктів більш розгорнутими дефініціями, метою яких є уточнення атрибутів феномена;

– фазу відходу від консервативних форм шляхом демонстрації їх послаблення;

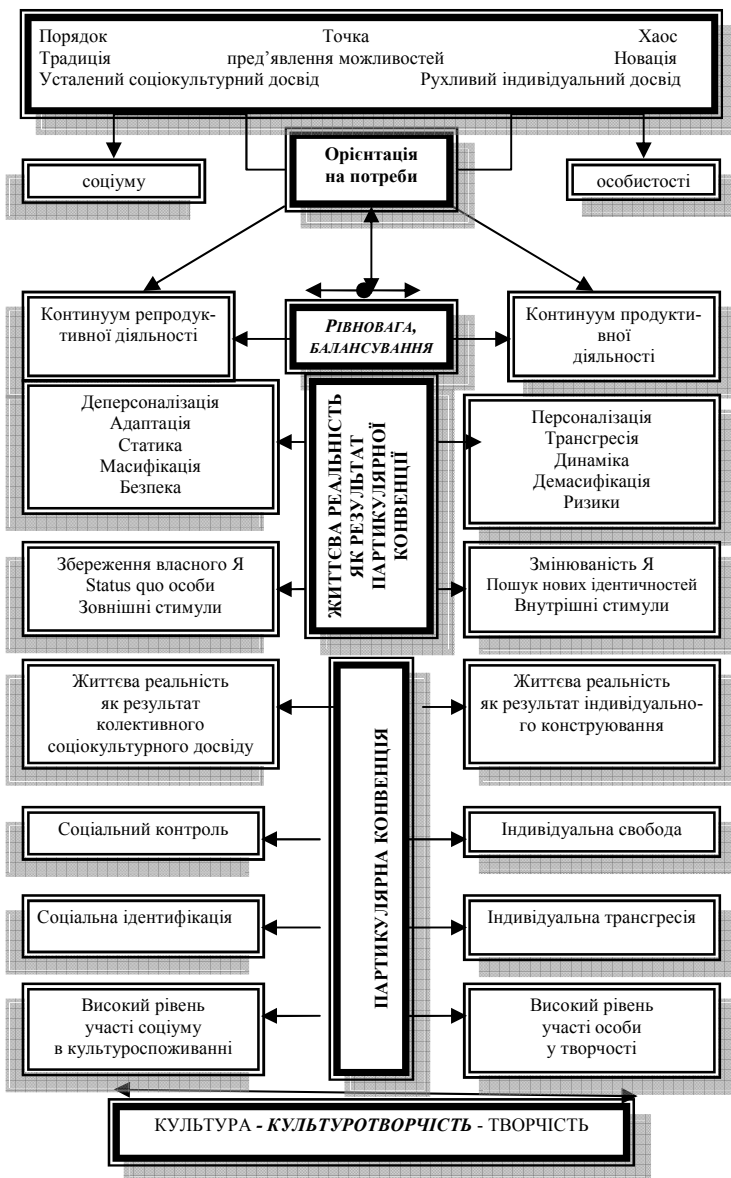

Рис. 1. Континуум культури, творчості та культуротворчості

– фазу синкретичних форм опису феномена на основі інтеграції загальновідомих підходів із мінімальними відхиленнями від них;

– фазу автентичних конструктів на основі оригінальних уявлень і нових методологій.

Аналіз роботи сортувалися в лінійному порядку відповідно до:

1) фундаментальності феноменів: від культури і творчості до споживання і створення;

2) ознак культуротворчості: від найбільш значущих (утримання соціокультурного балансу в соціальних системах) до найбільш виражених;

3) положень, які характеризують процес розбалансовування систем, утворених феноменами культури й творчості, традицій і новацій, споживання і створення, за принципом повернення до стану спокою як одного із станів досліджуваного явища межових точок у континуумі “Порядок – Хаос”;

4) концепцій пояснення творчості через механізм трансгресії, а культури – через механізм соціалізації.

Услід за цим визначалася загальна послідовність репрезентації (за кількістю) відібраних робіт: першими йдуть ті, що містять більшу кількість культуротворчих планів, останніми – ті, де трапляються нечисленні згадки про це.

В ужиток психології увійшли терміни, поняття, а також загальноновизнані положення, які описують схожі явища:

1. Концепція (філософська) М. К. Мамардашвілі: існує дві форми буття, перша з яких спрямована на перебування в межах **ідентичності**, що забезпечує **звичні** образи світу, себе, майбутнього, а друга – **поза межами ідентичності**, що уможливує **творення нових** форм світу і себе в ньому [Мамардашвили, 1990].

Щодо ідеї культуротворчості: культура – це традиція, споживання, ідентичність, адаптація; творчість – це новація, створення, перебування поза ідентичністю, трансгресія.

2. Теорія вимірювання культури, запропонована одним з найбільш відомих сучасних її дослідників голландським науковцем Г. Гофстедом та його колегами, побудована на трактуванні культури як “колективного програмування розуму” [Hofstede, 1991].

Щодо інтерпретації культури і функцій її суб'єктів: “програма” і “програмісти”.

3. Формальна економічна теорія – описує ситуацію вибору через обмеженість ресурсів як дефіцит. Постулат дефіциту – scarcity postulate – пояснює логіку раціональної дії: вона породжена дефіцитом. А дефіцит ресурсів щодо цілей дії обумовлює її вибір через операцію “цільового використання ресурсу” (earmarking). Тому наявність або відсутність дефіциту ресурсів стає важливим чинником вибору мети для дії чи самої дії – і не так важливо, чи викликана така ситуація природними умовами, чи людськими діями [“Великая трансформация”..., 2007, с. 47].

Щодо проблеми збереження соціокультурного балансу: змушений вибір на користь ідентичності є результатом попереднього досвіду відмови від перебування під її “парасолькою”.

Теорія психології “нужди” (життєвої енергії) С. Д. Максименка пояснює атрибутивні характеристики людини суперечливістю її природи. Енергетична напруженість нужди задає умови формування самої особистістю механізмів, які трансформуються в онтогенезі в психофізіологічні структури [Максименко, 2006].

Щодо нашої проблеми: почуття безпеки під “парасолькою” ідентичності є результатом дії механізмів, онтогенетично трансформованих у психофізіологічні структури.

4. Положення Б. Беттельгейма – всевітньовідомого психоаналітика, засновника і директора (до 1973 р.) Ортогенічної школи при Чиказькому університеті, дослідника психологічних наслідків існування в екстремальних умовах страху й терору – про несхожість механізмів збереження автономності: “Те, що підтримує в людині впевненість у собі й справжню незалежність, не є чимось незмінним, а залежить від умов. Кожне оточення **вимагає своїх механізмів збереження автономності** (виділення наше. – О. Ж.), які забезпечують життєвий успіх відповідно до критеріїв цінностей цієї людини в конкретній ситуації” [Беттельгейм, 1991].

Щодо нашої проблеми: висловлення індивідом власної думки про назрілість змін, що супроводжується при цьому намаганням зберегти соціальну й культурну ідентичності і водночас індивідуальною автономністю, у несхожих соціокультурних спільнотах запускає механізми, які можуть істотно відрізнятись.

5. Положення Е. Григор'яна: соціальна креативність – це здатність особи висувати нові ідеї і принципи, які реалізують прогресивний соціальний ефект. Соціальна креативність залежить не тільки від інтелекту, а й передбачає моральність. Слово “прогресивний” стосується соціальних конструкцій, які успішно функціонують задля блага їхніх соціумів. Ознака дієвої соціальної моделі – це гнучкий процесуальний взаємоперехід між полярностями. Грядуща ера – креативності – це подолання соціальної безвиході [Григор'ян, 2011].

У контексті нашої ідеї культуротворчості: “хороше” суспільство, “хороша” наука, “хороші” інновації – це результат зреалізованих суб'єктами творчості їхніх ідей і принципів, визначальними ознаками яких є синтезовані висока інтелектуальність з моральністю. Щоб новоз'явлена соціальна модель набула дієвості, потрібно забезпечити гнучкий процесуальний взаємоперехід між полярностями, які ця модель знівелює. І тут ефективність зреалізованої моделі більше залежатиме від сукупних показників інтелекту, зрілості й моральності соціокультурної спільноти, її спроможності визнати прогресивність і перспективність моделі для розвитку цілісності як системи. А це означає зробити вибір на користь розвитку й ризиків, а не безпеки.

6. Висновки Дж. Джонс: “Щоб винайти щось **нове** (виділення наше. – О. Ж.) і потім його використовувати, потрібно змінити не тільки чиєсь (або своє) оточення, а й самого себе й спосіб свого сприймання і, можливо, злегка змінити й саму реальну дійсність”; “Змінити деякі з настановлень, що склалися, відмовитися від стереотипів у мисленні й поведінці, способів реагування, навчитися висувати в процесі діяльності нові цілі, розширювати, перетворювати смислові настановлення й зв'язки, навчитися бачити проблему з інших позицій, наприклад, з позиції споживача, читача, слухача, користувача. Результатом саме такої внутрішньої роботи є поява нового продукту, а з другого боку – створення нового себе” (цит. за: [Норман, 2013, с. 87]).

Щодо нашої проблеми: культуротворець не просто продукує ідею, він переінакишує себе й соціокультурну цілісність водночас. Це переінакишення є різновекторним, але в точці перетину стає новим мисленням, зреалізовує нові правила, стандарти, моделі.

Приховані психологічні плани культуротворчості в наукових дискурсах культури, творчості, традиції, новації, споживання, створення стали базою для теорій, де термін “культуро творчість” набув значення смислотвірного. Так, знову ж таки в бесіді з нами, В. В. Рибалка зазначив, що творчість треба розглядати відповідно до репродуктивності.

Наша інтерпретація: творчість завжди протистоїть репродуктивності, різні рівні творчості є рівновіддаленими від неї, і тому її межовий стан та максимальне наближення до репродуктивності не збігаються за цілою низкою параметрів.

Домінанту культуротворчості в соціокультурних фрагментах (соціально)-психологічних феноменів можна виявити в багатьох фундаментальних дослідженнях. До цього кола належать праці Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, Д. Б. Ельконіна, О. М. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна та ін. Як приклад наведемо положення про суспільно-історичну природу особистості, її соціокультурну детермінованість (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтєв).

Розвідки способів досягнення вищих духовних рівнів розвитку особи і соціальної групи за умови їхньої взаємодії і виникнення нової і вищої за попередню якості соціального життя здійснюються давно і вельми активно. До них ми відносимо дослідження спільного пошуку індивідом і колективом найвищих духовних сенсів, духовно-катарсичної активності особи (О. В. Киричук), становлення особистості як суб'єкта життєтворчості (Л. В. Сохань) та ін. Вузькоспеціальні аспекти соціально-психологічних проблем творчості під кутом зору вікових, професійних, статевих характеристик вивчають Р. П. Вайсберг, М. М. Вересов, Н. Ф. Вишнякова, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Б. Д. Ельконін, В. В. Клименко, Л. С. Колмогорова, В. Т. Кудрявцев, Г. К. Уразалієва, А. Майер, Н. І. Непомняца, Я. О. Пономарьов, Р. Стернберг, О. Л. Григоренко, О. К. Тихомиров та ін. Самостійну групу становлять дослідження, спрямовані на вивчення соціально-психологічних механізмів споживання і творення культури, адаптації і трансгресії, освоєння і створення, прийняття і неприйняття норм соціального оточення. Розмежування (умовне певною мірою) перелічених процесів відбувається за критерієм превалювання нового над усталеним. Такий підхід дає змогу виявити допустимі ризики, які супро-

воджують виникнення нового і є природними для непрогнозованих, непередбачуваних і малокерованих явищ, зокрема творчості.

Останні роки стали вельми плідними для вітчизняних психологів з погляду осмислення бінарних опозицій. Зокрема, у працях О. П. Колісника, В. В. Рибалки та інших дослідників психологічна реальність описується дихотоміями “соціальне/психічне”, “колективне/індивідуальне”, “пасивність/активність”, “адаптація/трансгресія”, “норма/аномія”, “звичайність/обдарованість”, “ординарність/неординарність”, “репродуктивність/продуктивність”, “споживання/створення”, де як точка утримання балансу проступає домінанта культуротворчості в соціокультурних фрагментах (соціально)-психологічних феноменів. Так, О. П. Колісник визначає момент початку саморозвитку особистості як межу “доступного” і “недоступного” [Колісник, 2010, с. 116]. У діалозі з нами В. В. Рибалка зауважив, що говорити про феномен творчості можна лише в контексті “продуктивне/репродуктивне”.

Домінанту культуротворчості розпізнаємо і в дослідженнях здібностей індивідів, яких визнаємо культуротворцями. За нашими відомостями, функції суб’єкта творчості в системі “Соціокультурна цілісність – Культуротворець” виконують лише окремі індивіди. У ході низки досліджень нам вдалося визначити їхній соціально-психологічний профіль як культуротворців. Іншими словами, суб’єкти творчості, які не йдуть на конвенції із соціокультурною цілісністю й не зреалізують функції культуротворця, у поле нашого дослідження не потрапляли. Було описано профіль лише тих суб’єктів творчості, які осмислюють власний творчий потенціал як ресурс піднесення соціокультурної цілісності, а не тільки й передусім власний. Отже, вони:

– часто залучені до виробничих, особистих конфліктів, оскільки прагнуть до продуктивного розв’язання будь-яких проблем; не намагаються уникати конфліктних ситуацій; пишаються долученістю/наближеністю до ключових осіб конфліктів та інтерпретують це, мотивуючи бажанням покращити якість виробничих чи особистих стосунків, продуктивність виробництва та ін.;

– швидко усвідомлюють суперечності ситуації й реагують на неї, висловлюючи зазвичай свої претензії в континуумі від невпевненості, вагання, побоювань, нерішучості, сумнівів і до критики,

зневаги, скарг, причому йдуть на контакт заради формулювання пропозицій та привернення уваги до цієї суперечності;

– вбачають справжні причини суперечностей, конфліктів у правилах і стандартах, що формулюють відразу, не роздумуючи і не вагаючись, і доводять це логікою всіх подій: увиразнюють найсуттєвіші пункти в потоці інформації, котра віддзеркалює функціонування соціокультурної цілісності, і через їх зіставлення демонструють неспроможність правил і стандартів розв'язати наявні суперечності;

– упевнені в невідворотності змін і полюбляють їх ініціювати;

– усвідомлюючи наявні суперечності, прагнуть уникнути потенційних конфліктів у найближчому чи недалекому майбутньому, при цьому зміну правил і стандартів розглядають як спосіб запобігання виникненню конфліктів;

– активно оцінюють переваги й недоліки запропонованих конвенційних угод і конструюють нові стандарти й правила;

– визначаючи важливість тих чи тих нововведень, спираються на думку інших, очікують від них позитивної оцінки й схвалення; самостійно зміни не запроваджують, а якщо й зважуються на таке, то під тиском ситуації; намагаються все обговорювати з групою і потребують її підтримки;

– воліють самостійно апробувати нові правила й стандарти і в разі підтвердження їхньої доцільності стають постійними, вірними їхніми поборниками;

– є лідерами в продукуванні ідей, ініціатив, нововведень, а втім найчастіше відіграють роль рушійної сили в загостренні суперечностей, які відчувають першими;

– у нових стандартах і правилах цінують їхню доцільність і практичну корисність у конкретній ситуації, а не їхню функцію культурно-історичної спадщини – і не тому, що стандарти й правила підтримують авторитетність і впливовість тих, хто є їхнім прихильником, а тому, що вони спроможні виправити ситуацію.

Думаємо, що це далеко не повний перелік властивостей індивідів, яких ми інтерпретуємо як культуротворців. Розвинутість/вищий рівень цих властивостей дає підстави Д. Б. Богоявленській та низці інших дослідників пов'язувати їх зі здібностями до розвитку діяльності *з власної ініціативи* і вважати,

що вони притаманні лише обдарованим індивідам. А це вже стає підставою застосовувати кожну властивість із наведеного переліку як одиницю аналізу обдарованості [Богоявленская, 2010].

Варто зазначити, що йдеться про випадки, коли розвиток таких властивостей перевищує якийсь середній рівень. А втім перетинання з характеристиками (високо)обдарованих індивідів не можна не помітити, зокрема з виявленими Х. Тріком особистісними характеристиками високообдарованих індивідів: постійно шукають умови, де можна було б зреалізувати свої здібності; легко зносять невизначеність, відрізняються жадобою пригод, легко сприймають усе нове, імпульсивні [Трик, 2002]. Важливо, що такі індивіди **не будуть** заради соціальної і культурної ідентичностей **жертвувати власними амбіціями**.

Е. Гаген розробив теорію новаторської інноваційної особистості: така особистість сприяє самопідтримувальним змінам, які, утім, постійно стимулюють еволюціонування життя інших через демонстрацію інших норм, стандартів, цінностей. Її соціальні характеристики – наполегливий пошук регуляторів впливу на різні процеси для встановлення контролю над ними; прийняття відповідальності за негаразди в соціальному світі й пошук продуктивних рішень для його вдосконалення; високосоціальний запал.

Спільними для низки таких досліджень є увиразнені площини виходу/перебування в маргінальних станах, коли соціальність поступається місцем особистісним виявам. У такому ж контексті можна інтерпретувати й висновки Р. Ойха, який вбачає у правилах, пошуку правильних відповідей чи наслідуванні інших перепони для діяльності. Саме тому його заклики до порушення правил, які обстоює спільнота (“Киньте виклик правилам!”), а надто – ревізії своїх (“Перегляньте свої правила!”), їх переоцінки (“Розлюбіть власні правила й ідеї!”) розцінено як умову перегляду стандарту. Важливо: Р. Ойх наголошує передусім на “але” – але за потреби такої діяльності для більшості, бо відмова від правил тієї ж миті позначиться на організаційній реальності. Іншими словами, такого роду діяльність має базуватися на врахуванні потенційних наслідків нехтування правилами. Слід зауважити, що в наведеному прикладі це стосується виключно професіоналів, які з огляду на свій фах залучені до створення нового. Тільки спеціально підготовлені

фахівці мають право вносити зміни в правила, які так чи так можуть позначитися на організаційній реальності [Oech, 1989].

Хочемо звернути увагу на ті праці, у яких творчість розглянуто як реалізацію нових моделей поведінки всупереч очікуванням соціального оточення щодо дотримання і засвоєння вже чинних правил. Так, при вивченні реагування оточення на творчість та оцінювання ним творчих виявів помічено, що існує тенденція заниження оцінок, оскільки ці вияви реалізують ідеї, які не збігаються із загальноновизнаними. Середовище не підтримує і не винагороджує за творчість, воно не тільки не сприяє її розвитку, а навпаки – не дає їй виявитися [Стернберг, 1998, с. 155]. Якщо й звертається увага на творчий потенціал, то найчастіше тих, хто більш близький за віком; виявлено “ефект покоління”, коли помічають творчість лише однолітків [там само, с. 157].

Прикметно, що за сучасної організації суспільств індивіди з яскраво вираженою обдарованістю рідко допускаються до влади, а тому часто-густо вони перетворюються на деструктивні елементи, які породжують конфлікти, руйнації [Брюно, 1995, с. 78]. Помилково визнано поширену досі думку, що обдарованість може виявлятися тільки в соціально значущій діяльності [там само].

Щодо нашої проблеми: особливості високообдарованих індивідів уможливають зміну ідентичності без негативних наслідків для них; пошук регуляторів різноманітних явищ і потреба “революціонізації” стандартів, цінностей, норм характерні для індивідів із високосоціальним поривом. Культуротворці, у яких перелічені характеристики виявляються меншою мірою, більш розважливі й стримані у своїх реакціях.

Дещо окремо стоять трансгресивна теорія творчості Я. Козелецькі; ідеї про несумісність світу, організованого працею, з трансгресією як творчістю (Ж. Батай, М. Гайо, М. Маффесолі), а також роздуми деяких відомих мислителів, зокрема Дж. Мартіна, про застосування ідей Руссо для реалізації функції захисту дорослим населенням молоді від тоталітарних дій з боку суспільства; Г. Брюнера – про передчуття потреби нового; С. Кріпке – про правила та маніпулювання ними; інтерперсональна теорія Г. Саллівана та ін.

Найбільш важливою з погляду осмислення відмінностей між творчістю і культуротворчістю є трансгресивна концепція особистості Я. Козелецькі. Під трансгресією дослідник розуміє такі дії і розумові процеси, що, як правило, є спеціально здійснюваними і свідомими, виходять за межі вже звичних, усталених (матеріальних, символічних, соціальних) і започатковують нові важливі цінності – як позитивні, так і негативні. Використання терміна “трансгресія” вказує на руйнівний характер перетворень, які розмивають чинні структури, погляди, цінності, трансформуючи таким чином дійсність. Трансгресивні дії є крайньою протилежністю діям адаптивним. Вони поділяються на два види: партикулярні (трансгресія має особистий або груповий характер; це дії щодня, вони не творчі, а більшою мірою репродуктивні і мають на меті збереження рівноваги власного організму) та історичні (такі дії тягнуть за собою історичні наслідки). За спрямованістю розрізняють дії експансивні (розширення меж існування й свободи) і творчі (вихід за межі усталеної культури). При цьому творчість визнається різновидом експансії. Наслідки трансгресії істотно впливають на особистість і культуру. Видатні культурні здобутки виникають як поєднання “пізнання, емоцій, мотивації, особистості і соціального контексту” [Пуфаль-Струзик, 2002, с. 84].

Сучасні російські науковці вважають, що соціальний світ як такий може бути репрезентований виключно як синергія взаємопротилежних, але онтологічно взаємодоповнюваних сил і чинників, а гнучкий процесуальний перехід між цими полярностями – це ознака дієвої соціальної моделі. Тому соціальну креативність вони описують як здатність до висування нових моральних ідей, принципів, які приводять до прогресивних соціальних ефектів, а головною основою динаміки змін і регулятором взаємовідносин у системі “особистість – соціум” визнають смисл служіння [Григорьян, 2011, с. 10].

Нам невідомі вітчизняні дослідження, в яких порушувалося б питання настановлень щодо маніпулювання правилами та щодо їх створення. Навпаки, кожного разу формулювалися правила, які могли набувати або вигляду жорсткого алгоритму, або більш-менш пластичних “орієнтовних” схем діяльності. Опосередковано роль соціального середовища в процесі творення нового розкривається в дослідженнях з проблем соціалізації. Так, Н. М. Лавриченко роз-

глядає різні соціальні моделі поведінки групи, наголошуючи, що за умови особливої значущості соціальної ролі індивіда в групі, соціокультурних характеристик існування й функціонування групи може бути висунута “вимога активності і творчості”, “запит щодо творчих сил та можливостей” індивіда. Для нас важливо, що таке роз’яснення у вигляді його характеристики як “моменту особливої форми та рівня її соціалізації і соціалізованості” підводить до висновку про усвідомлену потребу в змінах і її реалізацію індивідом не як трансгресії, а як “форми та фази соціалізації” [Лавриченко, 2000, с. 74].

У низці авторських публікацій (одноосібних і в співавторстві) [Жорнова Ольга І., Жорнова Олена І., 2008–2014] порушується питання формування колективу як соціокультурної цілісності, індивіда як культуротворця та навчання маніпулювання правилами в континуумі “безумовне прийняття – створення нових”, що уможлиблює становлення в Україні економіки постфордистського етапу, функціонування якої визначається оригінальними автентичними правилами.

Отже, сподіваємося, нам вдалося показати, що всі видозміни змісту поняття “культуротворчість” містять відповідні паралелізми в наукових дискурсах культури, творчості, традиції, новації, споживання, створення, соціалізації, розвитку особистості тощо. Саме ці приховані психологічні плани культуротворчості в інших наукових дискурсах є базисом для теорій, у яких термін “культуротворчість” стає смислотвірним.

Аналіз соціокультурної парадигми під кутом зору культурно-історичних і соціокультурних чинників зміни парадигм, а також евристичних можливостей нової соціокультурної парадигми засвідчив, що нове тисячоліття претендує на нову самостійну, незалежну парадигму, котра протиставлення дуальностей вирівнює, а загальний сенс убачає в описі хисткого й нестійкого як перехідного, проміжного, посереднього між крайностями (Жорнова, 2005а; 2005б; 2011). Визначимо психологічні положення, котрі витлумачують феномени культури в межах відповідних теорій передусім через суспільні відносини, соціальні взаємодії, а в їхній характеристиці як процесів наголошують на обмежувальній ролі спільноти:

– культура – це стійкі моделі поведінки, патерни, абстракція міжлюдських відносин [Sullivan, 2005];

– культура – це обмеження способів мислення і діяльності всіх членів спільноти за цілим діапазоном контекстів [Martin, 1998];

– культура – це публічні, відповідні до зразків, історично відтворювані символічні практики, якими послуговуються люди для створення смислів [Gone, 1998];

– культура – це культурні практики, які неусвідомлено продукують участь у загальному мисленні й діяльності, не вимагаючи їхньої осмисленості й усвідомленості; оскільки більшість людей у спільноті соціалізовані, ми всі маємо стати “культур психологами”, навчитися “думати через культуру” [Robust..., 2013; Gone, 2008];

– культура – фактор безпеки і суспільної стабільності [Флиер, 1998];

– культура і творчість – це лише психологічні ідеї [Вересов, 1992];

– соціокультурне – те, що існує як поєднання індивіда, суспільства, культури, соціальності в неподільній цілісності [Сорокин, 1992];

– культурна реальність, яка позначається на соціальних процесах, створюється комунікативною діяльністю [Лотман, 1992], а соціальна дійсність є множиною соціальних порядків, які відповідно до міри несумісності породжують різнохарактерні і різномасштабні суперечності (реляційна концепція); тож старші за віком члени громади повинні виконувати роль посередників між молодим поколінням і суспільством, щоб захистити молодь від тоталітарних впливів останнього [Martin, 1998].

Після того як було продемонстровано історико-культурну несуперечливість поняття культуротворчості і фундаментального психологічного спадку, цілком природним видається внесення ясності й узгодженості на науковому рівні доцільності і перспективності дискурсу культуротворчості. Проблеми творчості, культурного детермінізму, соціокультурної зумовленості явищ і процесів у психології постають як джерело незмірної кількості ідей, концепцій, теорій – як маловідомих, так і загальноновизнаних, а також безлічі спекуляцій, які межують із дилетантством. Цією обставиною ми й пояснюємо нашу вмотивованість щодо введення в поле соціальної психології нового підходу, заснованого на ідеї культуротворчості.

Щоб більш-менш органічно інтегрувати авторську концепцію культуротворчості у вітчизняний соціально-психологічний доробок, означимо теоретико-методологічні площини вітчизняної соціальної психології, які безпосередньо перетинаються з ідеєю культуротворчості, чим створюють надійний ґрунт для її укорінення.

Методологічну основу соціально-психологічної теорії культуротворчості становлять положення про антитетичність реальності; бімодальність людської свідомості; діалогічність мислення; соціокультурний підхід до аналізу психологічних явищ, процесів, станів; психологічні чинники культурної реальності; інтерпретацію соціального середовища й індивіда як системи (А. Анг'ял, Н. І. Сарджвеладзе, Т. М. Дрідзе, І. К. Матюша).

Теоретичною основою дослідження стали: *ідеї* української психологічної науки про особистість як суб'єкта творчості (В. О. Моляко, В. В. Рибалка, В. В. Клименко та ін.), нужду (С. Д. Максименко); *положення* про діяльнісне опосередкування розвитку особистості (О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко та ін.) й активність суб'єкта (Г. С. Костюк); власне втілення, що репрезентується антиномією свідомості і буття й синтезується у творчості (О. Ф. Лосев); про зв'язок аналітизму з індивідуалізмом, а голізму – з колективізмом через урахування значно більшої кількості правил та обмежень, які регулюють соціальні взаємодії, відносини, поведінкові моделі, порівняно з індивідуалізмом [Varnum, 2008; Uskul, 2008]; *концепція* М. К. Мамардашвілі про дві форми буття, перша з яких пов'язана з перебуванням у межах **ідентичності**, що забезпечує **звичні** образи світу, себе, майбутнього, а друга – **поза її межами**, що уможливорює **творення нових** форм світу і себе в ньому [Мамардашвили, 1990], а також *уявлення* про вихід за межі обмеженості як базову основу продуктивної діяльності, а потреби в зміні себе – головну умову зміни уявлень і знань про навколишній світ, основу прийняття нового й творчого ставлення до будь-чого, а також саморозвитку [Непомнящая, 2001]; про представлення творчої активності в трьох різних амплуа: як внутрішньоособистісного Я, як соціального Ми і ще раз як особистісно-психологічного Я [Вишнякова, 1998]; про мову як механізм адаптації до змін і показник останніх; про взаємодію, взаємовплив колективу та особистості.

В основу теорії культуротворчості покладено:

(а) положення про об'єктивну обмеженість можливостей уходження індивідів з яскраво вираженими здібностями до владних структур, їхню незадоволеність цим і потенційні мотиви асоціальної діяльності, спрямованої на руйнацію соціальних інститутів і спільнот, які ігнорують спроможність таких індивідів оновити ці соціальні інститути, правила соціального життя спільнот;

(б) положення про намагання суспільства забезпечити стабільність, неризикованість і передбачуваність існування для своїх громадян;

(в) положення про сучасний ідеал особистості безпечного типу.

Задіяно **систему принципів**:

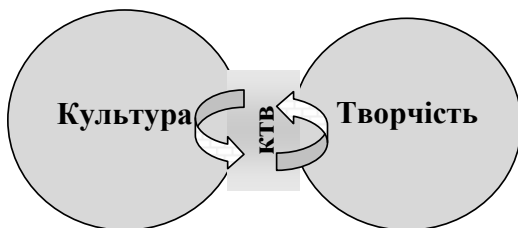
– *науковості* (основоположної ролі науки щодо емпіричного досвіду в процесі відмови/запровадження (від) нових правил та укладання конвенцій);

– *конвенціональності* (більш продуктивним є укладання вигідних конвенцій, ніж антагонізм інтересів);

– *конструктивності* (адекватності дій усіх ключових постатей відповідно до потреб у нових правилах);

– *ресурсозбереження* (доцільного використання індивідуального й колективного ресурсів у разі відмови/запровадження (від) нових правил).

Ми розглядаємо науковий конструкт культуротворчості як такий, що охоплює значну частину ознак розгортання ідеї. Таке її розгортання відбувається адекватно принципу універсального еволюціонізму, відповідно до соціальних і культурних закономірностей соціокультурних процесів, керованих соціокультурною цілісністю. Цей науковий конструкт репрезентує через систему формалізованих наукових знань (ідеї, гіпотези, моделі, концепції, теорію, дискурс, тезаурус тощо) теоретичну й практичну площину результативних організацій, взаємодії і реалізації сукупного колективного інтелектуального й креативного ресурсів для переходу на конвенційних засадах спільноти, суспільства на новий рівень, у нову якість, в інший стан як наскрізний постійний процес за еволюційним типом. Критерій: превалювання в ідеях старого над новим (рис. 2).

КТВ – культуротворчість

Рис. 2. Символічне зображення співвідношення понять “культура”, “творчість” і “культуротворчість”

Усі вищеперелічені аспекти появи нового як психологічних планів культури й творчості, традиції і новації, споживання й створення перетинаються, але в кінцевому підсумку ніколи не збігаються до нівелювання в цілому. Вони завжди певним чином співвідносяться між собою, утворюють своєрідний шар, який і є часопростором культуроспоживання, культуротворчості чи творчості. Цілісність, міцність його залежать від накладання кількісних і якісних складових, які вирішують кілька завдань: забезпечують єдність простору для творчих виявів, створюють формат новації, зумовлюють силу/слабкість, тривалість, активність/пасивність творчих виявів. Об’єднані специфікаціями часопростору, ці складові здатні скоординувати як внутрішні, так і зовнішні чинники соціокультурного балансу.

Тому культуротворчість розуміємо як концептуально оформлені узагальнення, які є результатом усвідомлення:

(а) культури як усталеного соціокультурного досвіду в континуумі репродуктивної діяльності, де визначальний механізм – адаптація, а вмотивованість підтримують зовнішні стимули, у соціокультурній формі руху ідеї превалює статика, що тягне за собою деперсоналізацію, але й гарантує разом з тим безпеку, соціальну і культурну ідентичності; тож життєва реальність постає як колективний досвід, який піддається жорсткому інспектуванню через соціальний контроль, що стає умовою високого рівня участі в культу-

роспоживанні, поведінкових стереотипів, які сприяють виживанню й функціонуванню малих і великих соціальних груп, спільнот, суспільства;

(б) творчості як розширення діапазону альтернативних сценаріїв розгортання майбутнього і пошуку нестандартних дій з боку особистості для малих і великих соціальних груп, спільнот, суспільства за неспроможності забезпечити їх від можливих ризиків через характерні атрибути феномена, а саме: нове як раніше не апробоване, континуум продуктивної діяльності, трансгресію, динаміку, невпорядкованість, демасифікацію, ризики, змінюваність Я, внутрішні стимули, життєву реальність як продуктивне індивідуальне конструювання, свободу, високий рівень участі у творчості;

(в) культуротворчості як засобу забезпечення індивіда від тиску й реакції соціального оточення на його відмову від чинних правил, норм, стандартів, котра сприймається як загроза існуванню малих і великих соціальних груп, спільнот, суспільства через маніпулювання правилами й конвенції.

Основні авторські положення

1. Науковий конструкт культуротворчості описує *соціокультурну* форму руху ідеї, яка в природному перебігу і відповідно до принципу універсального еволюціонізму, а також соціальних і культурних закономірностей соціокультурних процесів, керованих соціокультурною цілісністю, передбачає цілеспрямовану зміну об'єкта (або його окремих властивостей, поодиноких чи в комплексі) і постає неізольованою неодмінною складовою загального розвитку й функціонування спільноти, суспільства в новому форматі, новій якості, в іншому стані, на іншому рівні.

2. У зазначеному контексті культуротворчість може бути репрезентована через створення нових правил соціокультурного життя як “правил гри” на необхідний час (у нас – маніпулювання ними) в процесі спільної діяльності соціальної групи, комунікації з іншою людиною тощо. Важливо, що такий аспект дослідження детермінує два основних підходи – міждисциплінарний і синергетичний.

3. Відмова від правил та прагнення соціальної і культурної ідентичностей є одночасними, у випадку зміни ідентичності відмо-

ва від правил не є нею, оскільки в іншій групі індивід дотримується інших правил; сутність відмови від правил полягає в тому, аби довести групі їхню неспроможність чи недоцільність і водночас продемонструвати свої значущість і потенціал для створення нових.

4. Оскільки нововведення за схемою культуротворчості є малими величинами, які оновлюють культуру за еволюційним типом (на відміну від оновлення її через творчість за модернізаційним типом), то її ефект в основному виявляється у менших масштабах новизни, а тому доцільно розглядати культуротворчість як оновлення правил конкретної соціокультурної цілісності.

5. Для соціокультурної цілісності як суб'єкта культури традиція і новація, споживання і створення не є протилежностями – це цілісний світ, тому його вдосконалення відбувається немовби саме по собі, без втручання ззовні; культуротворець, відмовляючись від правил, розуміє не тільки їхню обмеженість, а й диференціює традицію і новацію, а відмову від правил інтерпретує як шлях до їхнього вдосконалення.

В узагальненому вигляді сутність готовності особистості до врівноваження практики створення й практики споживання полягає в діалектичному поєднанні:

а) її готовності як представника соціокультурної цілісності оцінити соціальну і культурну значущість новацій, які пропонуються окремим індивідом, надати/не надати вибори для їх реалізації через узгодження дій, укладання конвенцій;

б) її готовності як культуротворця узгоджувати власну практику створення з потребами соціального оточення шляхом перегляду існуючих правил та впливу на формування відкритої поведінково-діяльнісної моделі соціокультурної цілісності.

Загалом усі вищезазначені положення уможливають виявлення і змістове обґрунтування:

– *провідного замислу концепції*: через соціально-психологічні механізми соціальної і культурної ідентичностей урівноважити соціокультурні процеси (дотримання правил, їх недотримання, маніпулювання ними) в системі “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”, які постають унаслідок поширення соціокультурною цілісністю усталених правил, контролю за їх безумовним дотриманням та пристосуванням індивідом цих правил до власних потреб і тим самим започаткування нового;

– *своєрідності дослідницького підходу*: культуротворчість постає як похідна функціонування системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”, що означає: культуротворець створить стільки, скільки йому дозволять; за інших умов соціальна і культурна ідентичності змінюються;

– *визначального концептуального положення*: культуротворчість – це функція системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”, залежна змінна величина;

– *конструктивного принципу*: нівелювання дисеквілібріуму системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”. Система за будь-яких обставин прагне рівноваги, тому відмова від правил стає початком збурень. Оптимальне рішення – у разі виходу системи із стану рівноваги на конвенційних засадах сприяти її стабільності. Неприпустимий вибір – тиск, насилля, відчуження індивіда, з однієї сторони, та неконтрольована агресія, дії, спрямовані на руйнування спільноти, – з другої.

Оригінальні ключові поняття теорії

Під *дискурсом культуротворчості* ми розуміємо осмислення зрушень у станах феноменів *культура* й *творчість* та їх відтворення в соціально-психологічному плані через поняття *культуротворчість* за умови співсуб’єктного підходу для визнання рівноправності суб’єкта культури, яким постає соціокультурна цілісність, і суб’єкта творчості, котрий через підтвердження соціальної й культурної ідентичностей запроваджує зміни лише за типом “еволюційного універсалізму” (термін і поняття М. М. Мойсєєва).

Ядром соціально-психологічного дискурсу культуротворчості може стати дискурс співвідношень/переходу/маргінальності. Тоді культуротворчість можна розглядати як систему взаємопов’язаності культури й творчості: індивідуального й соціального; автономності й залежності; співучасті й відособленості; підтримки й протидії; розширення виборів та їх обмеження; гуманності й деспотизму. Точка перетину однієї якості з іншою – це той соціокультурний маркер, який має засвідчити рівновагу й соціокультурний баланс.

Весь комплекс соціокультурних ситуацій, які усталюють чинний порядок, традиції і тим самим консервують досвід, інтер-

претуємо як *практику культуроспоживання*, її результат – *правила*, які пропонуються індивідові для регулярного застосування, а конфігурація моделей поведінки відповідно до правил – *вибори*, які надаються індивідові. Її ознаки: континуум репродуктивної діяльності, адаптація, статика, деперсоналізація, безпека, соціальна і культурна ідентичності, зовнішні стимули, життєва реальність як колективний досвід, соціальний контроль, високий рівень участі в культуроспоживанні.

Практика творчості передбачає невпорядкованість, нове як раніше не апробоване і характеризується через континуум продуктивної діяльності, трансгресію, динаміку, демасифікацію, ризики, змінюваність Я, внутрішні стимули, життєву реальність як продуктивне індивідуальне конструювання, свободу, високий рівень участі у творчості. Практика культуротворчості – маніпулювання правилами й конвенції. Для цього необхідно в точці перетину різних Я і Вони, Я і Ми, внутрішнього і зовнішнього, індивідуального і соціального, духовного і буттєвого вибудувати єдину цілісну систему – живу і змінювану; навчити особистість усвідомлювати своє місце-знаходження (точку перетину) в цій системі; коригувати розташування цієї точки і тим самим впливати на своє перебування в системі (тобто самозмінювати рівень реалізації перетворювальної і творчої активності, соціальну й культурну ідентичності).

Критерій розмежування *культуроспоживання* і *культуротворчості* та *творчості* – це постановка питання про недоцільність дотримання правил соціального життя. Критерій розмежування *культуротворчості* і *творчості* – пріоритети збереження соціальної і культурної ідентичностей.

Соціокультурна цілісність (при розширенні поняття використано термін О. І. Пігалева) – це соціальна група, спільнота, яка має спільні, визнані правила соціокультурного життя, як вербалізовані, так і ті, які можуть бути виведені з повсякденних практик.

Культуротворець – це індивід, який здійснює зміни в правилах соціокультурного життя соціокультурної цілісності і при цьому прагне як соціальної, так і культурної ідентичності з нею.

Суб'єкт творчості – це індивід, який здійснює зміни в правилах соціокультурного життя соціокультурної цілісності і при цьому не вмотивований щодо збереження соціальної і культурної ідентичностей.

Суб'єкт культури – це соціокультурна цілісність, яка в ситуації невизнання правил її соціокультурного життя домагається їх легітимізації з боку індивіда.

Подальшого теоретичного обґрунтування, конкретизації, розвитку набули ідея соціокультурного балансу (М. І. Лапін) і поняття позитивного образу майбутнього, соціокультурного і культурного контактів, часопростору, інтеракції на ґрунті підвищення інтеграції різних теоретичних поглядів на їхню сутність. Сформульоване нами нове тлумачення поняття культуротворчості, застосування нових для вітчизняної педагогічної науки операціональних значень понять “соціокультурна цілісність”, “культуротворець”, “правила гри”, “позитивний образ майбутнього” та авторських інтерпретацій цих понять, які ґрунтуються на методології соціокультурної парадигми, соціальної синергетики, ідеях ноосфери, зумовили розвиток дефініції культуротворчості як соціально-психологічного терміна.

Теорія культуротворчості як формалізований науковий проєкт передбачає:

- виявлення механізму(-ів) урівноваження прагнень соціокультурної цілісності до поширення усталених моделей поведінки і засвоєння їх іншими з пошуком нових моделей поведінки індивідом;

- урахування таких пріоритетів, як: *суспільна рівновага, соціокультурний баланс, конвенції, навчання засобів стримування і протипаг для запобігання шкідливим новаціям;*

- внесення будь-яких змін у суспільстві через підвищення практичного інтересу до культуротворчості з боку суспільства, вибору ним її мети та формулювання відповідних завдань, осмислення наслідків, передбачення результатів як зміни попереднього стану на новий, невідомий;

- осмислення культуротворчості як максимально упорядкованого, лінійного, ритмічного, прогнозованого процесу творення нового, а творчості – як безладного, хаотичного, нелінійного, аритмічного, непрогнозованого процесу з невідомими наслідками.

Рівні застосування терміна й поняття “культуротворчість”:

А. Знанневий: як ідея; форма систематизації і класифікації результатів пізнання соціокультурної форми динаміки ідеї; науковий конструкт, який описує ідею та її динаміку; дисципліна з осво-

ення цілеспрямованого керування соціокультурною формою руху ідеї.

Б. *Методологічний*: як метод, придатний для вирішення конкретного завдання, а саме – досягання соціокультурного балансу при переході системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворчість” на/в інші рівень, стан, якість, а також систем “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення”; метод пізнання концептуальних засад для розуміння й опису соціально-психологічної реальності як принципово не-дуальної.

В. *Емпіричний*: як етап особистісного розвитку (*т. зв. прекурсор*), як ознака практики (*т. зв. екватор*), як ознака хронотопу (*т. зв. соціокультурний баланс*), як ознака взаємодії (*конвенційні угоди*), як ознака досягання конвенційної форми соціокультурного балансу (*конвенція як культуротворчість*).

Можливості зазначених рівнів для соціальної психології за метою запровадження нововведення: *досягнення високої точності наукового мислення, опису реальності, дискурсу об'єкта*. Це стає можливим завдяки: 1) мінімізації багатозначності терміна “творчість”; 2) мінімізації множинності понять, визначених терміном “творчість”.

Об'єктом наукових досліджень при цьому є:

– теоретична модель усієї сукупності соціокультурних процесів, які супроводжують динаміку соціокультурної форми руху ідеї;

– емпірична модель масового залучення населення до практик реалізації створювального потенціалу, перетворювальної активності тощо.

Концептуальні конструкти й типологічні моделі, в основі яких лежить ідея культуротворчості і які розкриває теорія культуротворчості, спроможні покрити більш широкі контексти досліджуваних соціально-психологічних феноменів завдяки увиразненню умовного переходу від одного стану до іншого, до нових властивостей, якості, рівня.

У широкому розумінні в різних галузях соціокультурного життя термін “культуротворчість” може логічно застосовуватися:

– у нормативних документах для позначення соціально важливих і виключно позитивних передбачуваних прогнозованих результатів із запровадження нових ідей;

– у ході розроблення для широких верств населення програм, курсів і проектів із розширення знань, формування вмій і навичок представників різних сфер діяльності, верств, соціальних класів для розвитку їхніх можливостей самореалізації;

– для управління соціальними процесами через конвенції, соціокультурний баланс, а також для реалізації створювального потенціалу, перетворювальної активності тощо;

– у процесі діяльності, пов'язаної з підготовкою до персональної, масової, виробничої комунікації в ситуаціях зміни “правил гри”;

– під час розроблення комунікаційних технологій, які інтегрально забезпечують процеси культуроспоживання й культуротворчості, залишаючи за своїми межами процеси створення шедевральних зразків.

Ідея й теорія культуротворчості переосмислюють процес створення нового:

– як **культуротворчу працю** через репрезентацію нового продукту, що є результатом зреалізованого сукупного колективного ресурсу (об'єднаних інтелектів, креативів, екзистенційних цінностей), у спосіб винайдення оригінальних конвенційних угод для виведення будь-якої виробничої системи на вищий рівень розвитку (освіта, наука, техніка тощо);

– як **культуротворчі функції** кожного свідомого громадянина в забезпеченні стабільності і розвитку для суспільства, своєї спільноти через встановлення більш цивілізованих правил соціокультурного життя в спосіб дотримання соціокультурного балансу;

– як **культуротворче суспільство** з високорозвиненою колективною свідомістю, яке підвищує сукупний евристичний ресурс на засадах більш плідного об'єднання інтелектів, креативів, екзистенційних цінностей для управління змінами через соціокультурний баланс, суспільні договори.

Культуротворчий підхід можна запропонувати для досліджень тих соціальних, культурних і творчих аспектів життєвого світу особистості, соціальної групи, спільноти, які стають умовним перетином соціального й індивідуального, і навпаки – індивідуального й соціального, схрещуються й переливаються одне в одне неодноразово в тому й іншому напрямі, а саме: у ході підтвердження соціальної й культурної ідентичностей одночасно з вільним само-

здійсненням, творчим діалогом зі світом; у процесі подолання суперечностей індивідуального прагнення до вдосконалення правил соціального життя за критеріями: “як краще для мене”, “...для соціальної групи”, “... для спільноти”, “... для суспільства”, “... для людства”; під час адаптації до швидких непередбачуваних за наслідками змін у суспільстві й світі, міграційних процесів, багато-конфесійності та інших виявів культурного релятивізму в соціальному середовищі.

Ідея культуротворчості й однойменна теорія визначають інший погляд на перспективи соціальної психології та осмислення нею багатоаспектної сутності культури і творчості. Мова може йти про те, наскільки особистість усвідомлює необхідність дотримання правил, зразків і стандартів як стабілізаційний фактор передбачуваного й прогнозованого суспільного розвитку і, навпаки, відхилення й відмову від них – як фактор нестабільності, ризиків і дисбалансу й наскільки вона підготовлена до їх мінімізації; наскільки розуміє власну діяльність як практику споживання чи створення, наскільки готова до врахування суспільних пріоритетів у ній.

Зреалізувати ідею культуротворчості через весь континуум процесу створення нового як практики культуроспоживання, культуротворчості, творчості – це осмислити єдність суперечливих тенденцій та альтернативних можливостей поєднання усталеного і нового, традиції і новації, культури й творчості як змін у стані системи.

Основні проблеми, які можна досліджувати за допомогою ідеї культуротворчості

На ідею культуротворчості доцільно спиратися, аналізуючи досить широкий спектр соціально-психологічних феноменів і явищ:

– у ході вивчення процесу адаптації/деадаптації індивіда в ситуаціях різких соціальних змін, криз, нестабільності, а також дезорієнтації населення країни щодо моральних і життєвих цінностей досить виразно виявляється ситуативність відмови від кращих систем цінностей як маніпулювання правилами в річищі ідеї культуротворчості, котра є соціокультурною формою руху будь-якої ідеї;

– під час вивчення первинної професійної соціалізації в співтовариство фахівців застосування ідеї культуротворчості уможливить більш детальне обґрунтування й проектування розвитку і динаміки процесу соціалізації через увиразнення мотивів суб'єкта соціалізації щодо правил: дотримуватися, порушувати їх чи маніпулювати ними;

– при вивченні будь-якого аспекту творчості ідея культуротворчості уможлиблює більш тонку диференціацію процесу створення нового продукту як такого, що: а) повністю реалізує потреби в ньому соціокультурної цілісності; б) ситуативно реалізує потреби в ньому особистості (але за умови неможливості укладання конвенції від нього відмовляться заради збереження соціальної й культурної ідентичностей); в) може стати причиною відмови від соціальної і культурної ідентичностей;

– досліджуючи будь-який аспект упровадження нового в малій або великій соціальній групі важливо знати ставлення до відмови від правил та основні засоби впливу на особистість: тиск, насилля чи стримування й противаги;

– для дослідження проблеми типізації суб'єктів діяльності з появи (суб'єктивно/об'єктивно) нового та виявлення тих аспектів особистісних проявів, які обумовлюють повне прийняття правил; неприйняття правил, але дотримання їх за відмови від власних амбіцій; неприйняття й активний спротив обмеженню виборів;

– у дослідженні характеру реагування соціокультурної цілісності на відмову від правил через конкретні культурні риси, патерни тощо;

– під час дослідження проблеми безперервного набуття особистістю культурності, тобто забезпечення норми приросту особистісної чи професійної культури, звертати увагу на те, чи відбувається це в межах однієї (чи максимально схожої) соціокультурної цілісності, чи особистість повсякчас змінює соціальну й культурну ідентичності заради власного зростання; це відбувається відповідно до усталених правил, нових правил чи маніпулювання ними;

– у ході дослідження проблеми засвоєння професійного досвіду акцент слід зробити на його рівнях: соціокультурному, творчому чи культуротворчому;

– досліджуючи проблему підтримки людини в кризових соціальних умовах, наголошувати на тому, чи потребує її стан устален-

них чітких правил, ситуативного маніпулювання ними чи уведення повністю нових;

– при дослідженні проблеми побудови сюжетного життєвого руху людини (Г. Л. Ільїн) і саморозвитку особистості звертати увагу на мотиви: зберегти й підтвердити соціальну і культурну ідентичності чи відмовитися від них;

– для дослідження проблеми взаємодії на всіх рівнях.

Щоб нівелювати уявлення про творчість як про виключно позитивне суспільне явище, сенс індивідуальної культуротворчості може бути репрезентований через осмислення:

– втрати персональної відповідальності за наслідки творчості, яка може позначитися на майбутньому всієї спільноти;

– знецінення спільних колективних дій як синергетичного капіталу нації, її єдності;

– непоступливості індивіда задля підсилення колективного сукупного культуротворчого потенціалу;

– непоступливості соціокультурної цілісності й тому зменшення можливостей для неї при формуванні потрібного майбутнього через розпадання сукупного потенціалу на окремі індивідуальні.

У соціальній психології доцільно:

1) розвиток творчого потенціалу досліджувати тільки синхронно з мотивами дотримання правил, їх недотримання або маніпулювання ними;

2) запровадити кардинально протилежний погляд на реалізацію індивідуального потенціалу особистості: тільки за умови готовності до спільного вироблення правил і конвенцій із соціокультурною цілісністю/тільки за умови готовності до зміни соціальної і культурної ідентичностей;

3) продуктивність творчої діяльності за умови збереження й підтвердження ідентичностей витлумачувати як змінну залежну, від наданих соціокультурною цілісністю додаткових виборів, а саме – зміни правил соціокультурного життя заради свого піднесення;

4) створюючи новий продукт і впроваджуючи його в активний обіг (професійна діяльність), ефективність продукту визначати шляхом аналізу складових системи “соціокультурна цілісність – культуротворець”, які перебувають у цільовій, функціональній і

структурній залежностях, ієрархічно побудовані, динамічно синхронізовані, що становить її цілісність та архітектонічну зв'язність, надає смислу і завершеності створенню потрібного соціумові нового продукту як меті, процесу і результату культуротворчості;

5) процеси соціалізації вивчати у тісному зв'язку з мотивами особистості щодо підтвердження соціальної і культурної ідентичностей при штучно скорочених соціокультурною цілісністю виборів для неї;

6) досліджуючи процеси соціалізації, звертати увагу на редукцію змісту “соціального”: лише до формування почуття “ми” при нівелюванні індивідуального “я”, до соціокультурного балансу між “ми” і “я” чи до системи “ми – я”;

7) синхронізовано із соціалізацією звертати увагу на кількість наданих індивідові виборів: як прирощування до виборів “я” багатьох інших виборів “ми”, а не як їх усікання; як додавання до “я” більшої кількості потенцій – аж до їхнього максимального вияву в колективному планетарному розумі за умови постійного створення нових правил;

8) у ході дослідження процесу соціалізації через культуру за основу її типологізації вибирати “ставлення до правил соціокультурної цілісності”/“надання індивіду виборів у дотриманні/недотриманні правил”;

9) так само, коли йдеться про визначення чинників, умов, закономірностей формування соціокультурного інтелекту (Дж. Брунер, М. Коул і С. Скрибнер, Л. Леві-Брюль, А. Р. Лурія, Л. С. Виготський та ін.) в сучасних соціокультурних хронотопах, за основу типологізації брати “ініціювання змін у правилах соціокультурної цілісності”/“прагнення зберегти соціальну й культурну ідентичності”;

10) вивчаючи будь-які плани процесу появи нового в соціокультурному житті соціокультурної цілісності, виокремлювати його особливості: якщо це відбувається за згоди соціокультурної цілісності, то підтримує баланс між традиційними і новими елементами, чим утримує системи в рівновазі й забезпечує еволюційний тип розвитку; якщо ні, то баланс порушується, оскільки заперечення чи ігнорування правил і норм тягне за собою соціальну дезадаптацію і розхитує соціокультурну цілісність як систему;

11) досліджуючи індивідуальну стратегію в межах соціокультурного процесу:

- звертати увагу на мотиви уникання невиправданих ризиків для себе й соціокультурної цілісності;

- виявляти соціально значущі мотиви конвенційних угод із соціокультурною цілісністю для впровадження нового;

- намагатися осмислити громадянський обов'язок особистості через його сутність – розгортання в суспільстві прогнозованих і неризикованих сценаріїв майбутнього, поглиблення потреби в спільному із соціокультурною цілісністю образі майбутнього;

- здійснювати довгострокові проекти спільно із соціокультурною цілісністю;

- розвивати вміння доходити конвенційності на соціально ціннісних засадах із професіоналами/дилетантами, активною меншістю/пасивною більшістю, елітою/масою;

12) досліджуючи соціальну й культурну ідентичності, не залишати поза увагою питання мотивів їх підтвердження:

- як потреби групи;

- як гарантії її безпеки і статусності;

- як способу зміцнення соціальних відносин;

- як допомоги іншим у подоланні соціальної ізоляції;

- як віднайдення шляхів залагодження соціальних конфліктів;

- як відмови від можливого насилля;

- як мобілізації групового потенціалу для виходу з кризових станів;

- як підсилення життєздатності спільноти.

Ідея культуротворчості може бути запроваджена як системно, в цілісності усіх складових разом із визначенням їхньої специфіки і відносної самостійності (концепція, дискурс суб'єкта, тезаурус), так і як задум головного вектора дослідження, у вигляді логічно завершених теоретичних фрагментів, методологічних положень, як підхід до аналізу явищ. Тому в межах усього діапазону процесу дотримання правил із боку індивіда, їх недотримання та маніпулювання ними доречно виокремити *соціально-психологічні плани*, де ідея культуротворчості стає евристичною і продуктивною. Нами виділено, зокрема, такі:

- роль соціальної групи в обмеженні/активізації перетворювальної активності індивіда;
- життєва реальність як результат колективного соціокультурного досвіду/продуктивного індивідуального проектування;
- потреби (соціального середовища/індивіда); діяльність (репродуктивна/продуктивна);
- адаптація/трансгресія;
- “Я” індивіда (збереження/змінюваність);
- стимули (зовнішні/внутрішні);
- соціальний контроль/індивідуальна свобода;
- соціальна, культурна ідентифікації/соціальна, культурна самоідентифікації;
- мотиви (соціального середовища в споживанні культури/індивіда у створенні культури).

Ідея культуротворчості може стати фундаментом для теоретичного обґрунтування соціально-психологічних аспектів суспільного порядку, культури як безпеки і стабільності в суспільстві, обмеження перетворювальної активності суб’єкта. З одного боку, вона стане в пригоді, коли треба розкрити значущість появи нового на засадах свідомого ставлення до пропонованих змін, і має сенс тією мірою, якою суб’єкт розуміє, що може розхитати систему, порушити в ній соціокультурний баланс, усвідомлює наслідки й завбачає реакцію спільноти, малої чи великої соціальної групи. З другого боку, вона є евристичною для соціально-психологічних ситуацій, породжених різноманітністю моральних, культурних, соціальних правил, норм, стандартів, а також значень, смислів і цінностей для подолання суперечностей, що виникають при цьому, на основі конвенцій.

Ідея культуротворчості придатна для вивчення тих лакун чи малодосліджених і допоки невиразних соціально-психологічних явищ, процесів і станів, які функціонують на межі соціального й індивідуального як стан переходу однієї якості в іншу через моральність як пріоритет. Для соціальної психології важливим є те, що завдяки ідеї культуротворчості перехід соціально-психологічними явищами, процесами, станами рубікону “Соціальне – Індивідуальне” і у зворотному напрямі – “Індивідуальне – Соціальне” – увиражено через співсуб’єктність складників системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”, що уможливує висвітлення ваку-

уму та пояснення вузьких місць щодо реагування суб'єкта культури (соціокультурної цілісності) на незгоду суб'єкта творчості (культуротворця) із правилами і стандартами й ситуативної відмови суб'єкта творчості (культуротворця) від соціальної і культурної ідентичностей. Для оптимізації стратегій реформування, модернізації соціокультурного життя логічно враховувати культуротворчу модель соціальних взаємодій.

З вищевикладеного випливає, що запровадження ідеї культуротворчості в соціальній психології дає змогу підвищити рівень результативності досліджень явищ, процесів, станів, які є наслідком оновлення правил і стандартів соціокультурного життя. Це досягається шляхом:

- використання соціокультурної парадигми як концептуальної схеми розв'язання суперечностей, які виникають унаслідок створення нового; їхнє витлумачення співрозмірностями за умови чітко фіксованого переходу – культуротворчості як способу утримання соціокультурного балансу;

- витлумачення культуротворчості як похідного результату функціонування системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”;

- формулювання цілей, визначення змісту, дотримання принципів, реалізації функцій, добирання методик дослідження як складників організованого соціокультурного проекту з плекання соціокультурною цілісністю культуротворця;

- формулювання цілей, визначення змісту, дотримання принципів, реалізації функцій, добирання методик дослідження як складників організованого особистісного проекту з плекання культуротворцем цивілізованої соціокультурної цілісності;

- подальшого розроблення тезауруса для реалізації ідеї культуротворчості й положень однойменної теорії на засадах міждисциплінарного підходу;

- вивчення явищ, процесів *від* імперативних культурних форм у лінійному, упорядкованому, систематичному і ритмічному процесі оволодіння ними індивідом як дотримання правил *через* проміжний стан біфуркації як маніпулювання правилами *до* остенсивних культурних форм у процесі нелінійності, смислового хаосу, фібриляції як порушення правил;

– визначення напрямів набуття досвіду культуроспоживання й культуротворчості, вибудовування взаємодії як соціокультурного і культурного контактів, маніпулювання правилами, опанування образних конструкцій культуротворчості;

– системного розгляду досліджуваної проблеми у зв'язку з динамікою набуття досвіду культуроспоживання й культуротворчості, вибудовування взаємодії як соціокультурного і культурного контактів, маніпулювання правилами; опанування образних конструкцій культуротворчості як системи науково обґрунтованих заходів, які визначаються такими вимогами, як цілісність, системність, ієрархічність, полісемантичність, синергетичність.

Комплексне дослідження можливостей ідеї культуротворчості для соціальної психології здатне показати й масштабність її практичної значущості. Припускаємо, що його результати можна буде застосовувати для вирішення різноманітних завдань:

– оптимізації рефлексивного самодіагностування рівня збалансованості механізмів адаптації і трансгресії, практик культуроспоживання, культуротворчості, творчості; оцінювання й корекції якості власної спрямованості на дотримання правил соціального життя, їх порушення чи маніпулювання ними в професійній діяльності, інших сферах життєдіяльності;

– осмислення соціокультурної динаміки ідеї в контексті системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”, підсистеми якої співвідносяться *як частини одного цілого*;

– осмислення природи, механізмів, змісту, способів і форм ініціювання соціокультурної динаміки ідеї в межах соціокультурної цілісності;

– реалізації продуктивності професійної діяльності як культуротворчої праці на засадах конвенційних домовленостей;

– кооперації з метою вирішення виробничих, соціальних, культурних та інших завдань життєдіяльності без втрати ідентичностей;

– консультування фахівців щодо підбору персоналу, професійні обов'язки якого сфокусовані на створенні нового, з прогнозуванням їхнього ставлення до соціальної і культурної ідентифікацій;

– профорієнтації із зазначенням провідного хронотопу реалізації перетворювальної активності: соціокультурний, культуротворчий, творчий;

– профорієнтації із зазначенням провідної практики реалізації перетворювальної активності: культуроспоживання, культуротворчості, творчості;

– розроблення навчальних курсів (“Соціально-психологічні основи”) і модулів лекційно-практичних занять у курсах “Педагогічна психологія”, “Психологія розвитку особистості”, “Психологія творчості”, “Соціальна психологія”, “Соціальна робота”.

Не зайве також дослідити низку соціально-психологічних вимірів, утворених переходом систем “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення” рубікону “Соціальне – Індивідуальне” і у зворотному напрямі – “Індивідуальне – Соціальне”, у соціокультурній цілісності, а саме:

– витоки, стимули, мотиви, цілі практичного інтересу до запобігання соціальним конфліктам через конвенції, маніпулювання правилами й стандартами, уявлення про них як про ресурс її розвитку й функціонування (когнітивний компонент);

– мету, завдання, очікувані результати, засоби діяльності, пов’язані із внесенням змін, започаткованих окремим індивідом, підтриманих/не підтриманих соціальною групою, які детермінують перехід систем “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення” рубікону “Соціальне – Індивідуальне” і у зворотному напрямі – “Індивідуальне – Соціальне” (*діяльнісний* компонент);

– моделі поведінки (активність/пасивність, конструктивність/деструктивність, за Мертоном), які реалізують культуротворчі функції індивіда, надають пріоритетності конвенційним угодам і збереженню соціальної та культурної ідентичностей (*поведінковий* компонент);

– механізми утримання соціокультурного балансу в системі “Соціокультурна цілісність – Культуротворець” при переході практики культуроспоживання в практику культуротворчості, соціокультурного хронотопу – у культуротворчий, соціокультурного контакту – у культуротворчий, ре/трансляції соціокультурного досвіду

та культуротворчості як його оновлення і у зворотному напрямі (*соціокультурний* компонент);

– адекватне відображення у свідомості об'єктивного процесу утримання соціокультурного балансу через культуротворчість, коли індивід і соціокультурна цілісність постають як рівноправні суб'єкти (*культуротворчий* компонент);

– позитивний образ майбутнього як бажаний сценарій розгортання подій, а культуротворчість, що виявляється через кількість його варіантів у процесі досягання конвенції, як збільшення можливостей для самого себе і соціокультурної цілісності (*продуктивний* компонент);

– оцінювання практик як культуроспоживання чи культуротворчості та порушень балансу між традиціями і новаціями як попереднього стану системи (лінійний/нелінійний розвиток, упорядкованість/хаотичність, прогнозованість/спонтанність) і здатність до самоорганізації, упорядкування ситуації хаосу (*синергетичний* аспект).

Окремо хотіли б торкнутися питання про перегляд суспільної ролі індивідів, які в нашому дослідженні інтерпретовані як культуротворці. Ми вже писали про неконтрольоване поширення через інтернет новостворених культурних значень, смислів, цінностей без первинної їх апробації, добирання, шліфування в соціокультурному оточенні. Їхнім автором є переважно студентська молодь, якраз вона й стає конструктором новітньої реальності, суб'єктом творення осібних правил гри, які апробовуються відразу у світових масштабах – глобальній мережі, а не в часопросторі малої соціальної групи [Жорнова, 2012а]. Тому виняткову увагу слід приділити студентству, переглянувши його призначення в суспільстві як середнього класу. Культуротворча модель освіти спонукає до визнання студентів не тільки повноцінними суб'єктами педагогічного процесу, освітнього загалом, а й активними культуротворцями. В її річищі процеси особистісного розвитку, групоутворення, самоідентифікації студентів із тим чи тим соціальним чи політичним класом утворюють якісно нову предметно-проблемну площину соціально-психологічного дослідження – становлення особистості, майбутнього фахівця, учасника тієї чи тієї соціальної групи, середнього класу як культуротворця. Наукову проблему цього аспекту вбачаємо в тому, що за вагомої кількості соціально-психологічних дослі-

джен, де студенти становлять основний/єдиний контингент учасників експерименту, ця експериментальна соціальна категорія більшою мірою постає як психолого-педагогічне, соціально-вікове, соціально-психологічне, але не класове утворення – майбутнє ядро професійного середнього класу (Жорнова Ольга І., Жорнова Олена І., 2011 – 2013).

А втім, студентство як соціальний прошарок вочевидь набирає в наш час виразного соціального й політичного забарвлення, відтак його роль у суспільстві докорінно змінюється. Брак/нечисленність досліджень, які зосереджують увагу на студентстві як на реальній соціальній силі, зумовлює появу наукових лакун, тож ситуація потребує невідкладного вивчення через новочасну структуру колективних суспільних інтересів студентства, які спроможні консолідуватися довкола мети побудови громадянського суспільства шляхом запровадження принципово нових правил в усі сфери життєдіяльності.

Безперечно, можна зацентувати й протилежні тенденції, але за умови, що прагнення “стояти” на своєму буде визнано за позитив, а невідготовленість до компромісів, толерантності, поступливості – як відданість власним правилам (більшою мірою це стосується **ключових** осіб процесу досягання партикулярних конвенцій, керівників установи, ніж поодинокого індивіда, ресурси якого в плані натиску вельми скромні). Кожен фахівець потрапляє в ситуацію альтернативних виборів, умови яких сформульовані надто жорстко: *або – або*. Варто додати, що такі умови визначають найчастіше представники соціокультурної цілісності, які є “рупорами” тих самих **ключових** осіб, а не індивід [Жорнова, 2004б; 2005а; 2011; 2012а]. Передбачити можливі наслідки не тільки для себе, в теперішньому, але й у майбутньому, відшукати точку рівноваги на важелях “глобалізація – локалізація”, “одностайність – різноманітність”, “стандартизація – варіантність” можна лише за умови сприйняття світу як єдиного і багатоманітного, прагнення соціальної і культурної ідентифікації при збереженні права на власну думку й неповторність.

Соціально-психологічний зміст питання професійної підготовки майбутніх фахівців загалом і **соціальних психологів** зокрема ми формулюємо так: головний вектор – ноогенез у професійній діяльності як культуротворчість через **сумарні зусилля** соціокуль-

турної цілісності і фахівця. Сама ж соціокультурна цілісність набуває іншої якості – це виробничий колектив, котрий плекає, народжує із себе культуротворця як свій генеральний продукт. У цьому її креативний потенціал, шанс на збереження, примноження, розвиток, а отже, існування. Фахівець-культуротворець – це результат спільного порядку, який встановлюють визнані правила. Нова якість соціокультурної цілісності гарантує фахівцю опіку, зростання, піклування, а самій соціокультурній цілісності – упевненість у своєму майбутньому. Сам же фахівець має бути відповідальним, вимогливим до себе, відчувати свою причетність до глобальної дії, усвідомлювати, що він є дійовою особою. У цьому, на нашу думку, і полягає ноогенез як культуротворчість: поєднання зусиль соціокультурної спільноти і фахівця-культуротворця для утримання систем “Культура – Творчість”, “Традиція – Новація”, “Споживання – Створення” у стані відновленої рівноваги після впровадження на основі партикулярних конвенцій нових правил як найбільш придатних для виходу означених систем на вищий рівень розвитку й функціонування.

Спрямованість на внесення змін у застарілі стандарти й правила за адекватного ставлення до кількості виборів, наданих соціокультурною цілісністю, узгодження дій із нею задля розширення меж самореалізації, дотримання правил і приписів, які стають у певний момент гальмом і тягарем, за умови постійного погодження оновлених правил і стандартів – усе це сприяє репрезентації себе як фахівця-культуротворця. Такі дії підсилюють соціально значущі тенденції і є стислим описом індивідуального шляху в складному і привабливому загальному культуротворчому процесі.

Що ж до різноспрямованих зусиль педагогічного колективу стосовно практик дотримання правил, їх недотримання чи маніпулювання ними, то тут ми схилиємося до думки про наявність у будь-якій професійній діяльності щонайменше трьох планів, які вимагають опанування кожною практикою безпосередньо, оскільки розкривають можливості професійної діяльності з позиції, недосяжної для іншої практики. Серед згаданих практик такі:

- 1) практика дотримання правил – підготовка фахівця-виконавця;
- 2) практика недотримання правил – підготовка фахівця-креативника;

3) практика маніпулювання правилами – підготовка фахівця-культуротворця.

Соціально-психологічна наука може вийти за межі вузького розуміння процесу порушення правил за умови осмислення його як цілеспрямованого маніпулювання ними задля соціокультурного балансу, формування інтегративних властивостей індивіда, які забезпечують як виконання рутинних повсякденних обов'язків через **максимально точно дотримання правил**, так і надвисокий рівень розв'язання суперечностей через **безкомпромісну відмову від правил**, які такі суперечності зумовили, і ситуативну компромісну відмову від них як **маніпулювання** ними через партикулярні конвенції.

За таких умов означаються нові грані взаємодії, що є комплексом:

– ноосферного мислення як надвисокого ступеня розв'язання суперечностей на основі ідеї антропокосмізму за умови безкомпромісної відмови від правил, які ці суперечності зумовили, і виведення системи зі стану рівноваги при переході на вищий рівень розвитку й функціонування;

– валеософії світогляду як високого ступеня розв'язання суперечностей на ґрунті ідеї культуротворчості шляхом партикулярних конвенцій для ситуативної компромісної відмови від правил як маніпулювання ними і, тим самим, утримання системи в стані рівноваги при переході на вищий рівень розвитку й функціонування;

– інвайроментальних цінностей як достатнього ступеня розв'язання суперечностей завдяки максимально точному дотриманню правил, що забезпечує виконання рутинних повсякденних обов'язків, а відтак підсилення попереднього стану системи.

Цей комплекс уможливить аналіз усякої новації як зреалізованої відповідно до творчості, культуротворчості й культуроспоживання.

Звернімо увагу на магістральні аспекти соціально-психологічних досліджень, які можуть бути витлумачені зовсім повному з огляду на наслідки соціокультурного, економічного, політичного, правового піднесення суспільства, виробництва та пост-класичної моделі університетської освіти:

1) перетворення знань про ноосферу, валеологію, екологію (життєдіяльності) у ноосферне мислення, валеософію світогляду та інвайроментальні цінності;

2) трансформація ставлень до правил у діапазонах “пасивний – активний” і “деструктивний – конструктивний” та їх оптимізація через відповідні моделі поведінки;

3) нагромадження досвіду дотримання правил як практики культуроспоживання в соціокультурному хронотопі, маніпулювання ними – як культуротворчості в культуротворчому хронотопі, недотримання правил – як творчості в трансресивному хронотопі та їх комплементарна трансформація в новий індивідуальний досвід збереження позитивного самопочуття та підсилення фізичних, психічних, соціальних і культурних ресурсів за умови збереження соціальної і культурної ідентичностей;

4) набуття досвіду досягання стану рівноваги за рахунок повноти знань про функціонування соціальних систем та практик збалансовування в соціальних системах станів, пов’язаних із негативним самопочуттям, виходом за межі адаптації в бік трансресії, нонконформізмом, протистоянням оточенню тощо, які є наслідками відмови від правил і соціальної та культурної ідентичностей.

Визначаючи напрями подальших досліджень, доцільно взяти до уваги:

- інтегративний характер ідеї культуротворчості;
- значення співвідношення усталеного й оновленого як елементів культури і творчості для урівноваження практик культуроспоживання і культуротворчості;
- брак методик моніторингу результативності процесу створення нового як “потрібних” суспільству змін.

Ідея культуротворчості спроможна забезпечити позитивне самопочуття, розв’язати проблеми соціальної і культурної ідентичностей, підвищити і тим самим оптимізувати існування в різноманітних соціокультурних середовищах. Вона забезпечує здорову активність, створення мирного, добросусідського і благополучного середовища для індивідуального і колективного існування, є виявом життєвої мудрості людини.

Розроблення ідеї культуротворчості передбачає вивчення таких характеристик соціокультурної цілісності:

- ставлення до надання свободи, часу і простору суб'єктові культуротворчості;
- ставлення до реакції суб'єкта культуротворчості на надані йому вибори з боку самої соціокультурної цілісності;
- конфігурації моделей поведінки як реакції на внесення змін (відкритість/закритість досвіду інших);
- можливості виходу за межі внаслідок незадоволеності наданими виборами;
- взаємодії як соціокультурного контакту, культуротворчого, творчого; організації часопростору (превалювання практики культуроспоживання над практикою культуротворчості);
- домінування соціокультурного контакту над культуротворчим;
- спроможності соціокультурного хронотопу трансформуватись у культуротворчий і творчий.

Визначення моделей поведінки в соціокультурному середовищі, адекватних адаптаційним можливостям, та припустимих меж протистояння тискові соціокультурного оточення в разі незгоди із запропонованими до засвоєння правилами сприяє збереженню власних фізичних, психічних та соціальних і культурних ресурсів. Досвід оновлення правил буде результативним, якщо його формування здійснюватиметься в континуумі: дотримання – порушення – маніпулювання – створення нових.

Ефективність маніпулювання правилами доцільно вивчати під кутом зору диференціації взаємодії в такому континуумі: соціокультурний контакт – медіальний контакт – культурний контакт. Соціальна взаємодія як об'єкт дослідження передбачає в змістовності взаємодії як її предметі висвітлення аспекту синхронізації практик культуротворчості і культуроспоживання.

Організованість практики культуроспоживання/культуротворчості: що більша спрямованість на споживання, то більше соціокультурні уявлення перебувають під тиском стандартів, правил та приписів і, відповідно, навпаки; агентом порушення правил, який не підтримує відповідні стандарти і моделі поведінки, виступає індивід, який не згоден із правилами і кількістю наданих виборів щодо їхньої інтерпретації.

Особистість прагне зреалізувати свою творчу сутність: “хочу бути й вибути – собою” (Д. В. Павличко). Як суб'єкт творчості, во-

на повинна осмислити, систематизувати, узагальнити й використати для особистісного розвитку найбільш прогнозовані реакції спільноти на запропоновані зміни. Тому важливим виявом перспективності ідеї культуротворчості в соціально-психологічному аспекті є те, що її розроблення забезпечить кардинальну цінність особистості – збереження культурної і соціальної ідентичностей за умови захищеності особистісної свободи, а також важливу цінність як малих, так і великих соціальних груп – дотримання соціокультурної рівноваги всередині і ззовні. Культуротворчість як похідне системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець” означає: культуротворець створить стільки, скільки дозволить йому соціокультурна цілісність, аби утримати при цьому безпечний рівень свого існування (за інших умов соціальна і культурна ідентичності змінюються);

Важливим вважаємо і розроблення способів перетворення загальнотеоретичних положень концепції культуротворчості в технологічні прикладні положення, які допускають їх застосування в повсякденних соціально-психологічних практиках, в умовах автентичної саморегуляції особистістю процесів споживання й створення, дотримання, недотримання правил та маніпулювання ними. Перспективним видається і виявлення закономірностей впливу різних інститутів соціалізації на особистість в її прагненні до збереження соціальної і культурної ідентичностей, утримання соціокультурної рівноваги, а також їхнього впливу на малі і великі групи в їхньому прагненні до гомеостазу.

У подальшому необхідно дослідити потребу представників різних вікових груп у чітких правилах та їхню спрямованість на узгодження власної культуротворчості з потребами соціокультурної цілісності. Це уможливило б вирішення таких нагальних педагогічних завдань, як ресоціалізація, нівелювання асоціальних виявів, запобігання деструктивним видам поведінки. Визначення кількості можливих альтернативних сценаріїв розвитку майбутнього відповідно до інтелектуальних, емоційних та свідомо-вольових взаємодій (інтерацій) сприяє усвідомленню власних ресурсів. Нагромаджений індивідом досвід соціокультурної і культуротворчої практик повинен комплементарно трансформуватися в новий індивідуальний досвід збереження позитивного самопочуття і підсилення фізичних, психічних та соціальних і культурних потенціалів.

Стани, пов'язані з негативним самопочуттям через неузгодженість дій із соціумом задля розширення меж самореалізації, через недотримання правил і приписів, які стають у певну мить гальмом і тягарем, свідченням виходу за межі адаптації в бік трансгресії, протистояння оточенню, руйнації відносин та усамітнення і, як результат цих дій, порушенням соціокультурного балансу і стану рівноваги тощо, мають бути усвідомлені як стани зміни системи, а індивід повинен уміти досягати стану рівноваги за рахунок повноти знань функціонування систем на різних рівнях і в різних станах. "...Деперсоналізація душі: Один, як перст, стою себе супроти..." – таким Василь Стус бачить результат творчості.

Очікуваними є такі результати: створення визнаних усіма правил співіснування; привернення уваги до проблем моральності і толерантності, відповідальності за власні дії, діалогу як засобу залягодження складних ситуацій; формування вміння доцільно вибрати джерела інформації, що забезпечило б дотримання вимог ноосферного мислення, валеософії світогляду та інвайроментальних цінностей; формування вміння укладати конвенції шляхом осмислення будь-яких правил у контексті полісемантизму, багатоваріантних інтерпретацій, незвичних метафор і створення історій; підсилення інтересу до інтерактивних методів навчально-пізнавальної діяльності; формування позитивного образу майбутнього.

Означена проблематика висвітлює гострі кути активності, яка не є ефективною; пасивності, яка може інтерпретуватися як пропедевтика активного пошуку смислів на відстані, у просторі і часі; діалогу, який здійснюється в умовах різної активності партнерів та інтеракції на відстані.

У цьому контексті багато важить настановлення на утвердження національної наукової лексики. Схожі процеси спостерігаються, зокрема, у Європі, де значна кількість країн стали на захист національної наукової термінології. Прикладом для наслідування можуть слугувати наукові мови німців, угорців, чехів, поляків. Етнічна інтелігенція цих країн вважає своїм обов'язком ревно захищати інтереси своєї нації, зокрема дбати про розроблення національної наукової лексики. Збереження національної ідентичності, у т. ч. і демонструванням виваженого ставлення до наукового дискурсу, посилять інтерес суспільства не тільки до процесів, які ним описані, а й сформує позитивне ставлення до них, сприятиме більш

глибокому пере/осмисленню звичного устрою; експансія ж не-своєї культури здатна призвести до небажаних соціальних ускладнень [Жорнова, 2012в].

Ідея культуротворчості логічно трансформується в проблему оновлення соціально-психологічного дискурсу. Так, доцільним є застосування понять “соціокультурна цілісність”, “культуротворець”, “часопростір”, “соціокультурний контакт”, “культуротворчий контакт”, “творчий контакт” тощо.

*Кам'яний вік відійшов не тому,
що скінчилося каміння,
а тому, що запровадили інновації.*

Трамре Оскар
(З доповіді на семінарі)

Розділ 2

ТРАНСФЕР ІДЕЇ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ В СОЦІАЛЬНУ ПСИХОЛОГІЮ: ЗАДУМ, ПІДСТАВИ, МОЖЛИВОСТІ

З адум інтеграції ідеї культуротворчості в соціальну психологію ми розглядаємо як оригінальний дослід із переміщення її з однієї площини в іншу, а не як звичайну наукову процедуру, і тому репрезентація несуперечливості та ідеї й однойменного наукового конструкта, а також дискурсу, тезауруса й теорії в полі вітчизняного соціально-психологічного масиву досліджень із подібних проблем є надзвичайно важливою і водночас непростою задачею.

Оптимальний механізм а) консеквентного включення ідеї, яка є “вихідцем” з іншої галузі пізнання, в усталену конструкцію наукового спадку та б) цілеспрямованого систематичного її застосування в тих чи тих дослідницьких площинах як наукове визнання її евристичності має спиратися на логіку засвоєння особистістю соціокультурного досвіду людства. Узвичаєне “запозичення” ідей через мотивування доцільності такого кроку не призводить до значних струсів, а втім через брак наразі розгорнутого, вичерпного і

максимально деталізованого методологічного плану завжди зостається певний люфт між тим, наскільки глобально сформульовано проблему, і локальним характером запропонованих варіантів її розв'язання. Невизначеність характеристик застосування ідеї в перехідних маргінальних станах репрезентує лише її окремі аспекти, залишаючи при цьому поза увагою низку інших питань. Здебільшого це питання соціокультурного контексту досліджуваної проблеми.

Думаємо, що певним чином наблизить до очікуваного результату запропонована процедура переходу з одного рівня на інші, наступні, репрезентовані як помітне досягнення зусиль науковців на попередньому етапі. Це буде поетапне теоретико-методологічне забезпечення всього процесу перебазування ідеї культуротворчості з теренів філософії як її родоначальниці в поле соціальної психології, що передбачає періодизацію зазначеного процесу. Для переконливої аргументації застосування ідеї культуротворчості в соціальній психології спробуємо показати, спираючись на поважний теоретико-методологічний фундамент, процес її поступової апроксимації із філософії в напрямі соціальної психології і тим самим звести фундамент із низки положень, тез, цитат у чіткому порядку, котрий закономірно наблизить до авторської теорії культуротворчості і забезпечить теоретико-методологічне обґрунтування кожної її позиції.

Ми диференціюємо всі теорії, концепції, положення, котрі, як гадаємо, свідчать про доцільність ідеї культуротворчості в соціальній психології, за критерієм **“домінанта культуротворчості в соціокультурних фрагментах (соціально)-психологічних феноменів”** – уведеним нами спеціальним терміном для визначення явища невідрефлексованого опису науковцями культуротворчості як умовного переходу від соціального до індивідуального й у зворотному напрямі із фіксацією (або без неї) на моменті зміни однієї якості на іншу.

Це передбачає періодизацію всього процесу апроксимації. Пропонуємо розглянути три етапи, а саме:

1) *зрушення* ідеї культуротворчості з продукувальних галузей пізнання в напрямі соціогуманітаристики;

2) *перебазування* із соціогуманітаристики в часопростір психології взагалі й соціальної психології зокрема;

3) *інтеграцію* власне авторської концепції культуротворчості із вітчизняним соціально-психологічним доробком.

Відповідно до розробленої нами етапності було визначено таке теоретико-методологічне забезпечення на кожному з етапів: *відправне* теоретико-методологічне підґрунтя для етапу *зрушення* ідеї культуротворчості, по-перше; по-друге, *перехідні* теоретико-методологічні засади, які є передумовою її *перебазування*; і, по-третє, *цільовий* теоретико-методологічний фундамент для забезпечення несуперечливості етапу *інтеграції*.

Дослідження проводилося в межах соціокультурної парадигми, тому всі рівні його теоретико-методологічного блоку базуються на моральних планах. Було також використано тези, принципи математичних чи природничих наук; вони доповнені цитатами, положеннями із праць та досліджень соціогуманітаристичного напрямку, в яких описано *моральні аспекти* аналогічних питань, але за допомогою категоріально-понятійного апарату і засобів своїх наук.

Відтак ми виокремили:

– *відправне* теоретико-методологічне підґрунтя, яке підтверджує міждисциплінарність ідеї культуротворчості й тому уможливорює її *зрушення* з галузей пізнання, котрі її випродукували, в напрямі соціогуманітаристики;

– *перехідні* теоретико-методологічні засади, які створюють передумови для її *перебазування* в часопростір психології взагалі й соціальної психології зокрема;

– *цільовий* теоретико-методологічний фундамент для забезпечення несуперечливої *інтеграції* власне авторської концепції культуротворчості з вітчизняним соціально-психологічним доробком.

Порядок викладу положень, принципів, кінцевих результатів досліджень, які обґрунтовують доцільність задуманого трансферу ідеї культуротворчості (експлікований/не експлікований дослідником у заданому нами контексті), є таким:

- логіко-методологічний;
- етико-культурологічний;
- рефлексивний;
- предметно-змістовий.

Отже, за *відправний* теоретико-методологічний базис зрушення ідеї культуротворчості із філософії в напрямі соціогуманітаристики правлять наукові праці, які:

(а) осягають ідею прогнозованого неризикованого розвитку людини, суспільства, планетарного людства через аргументацію мультикультурності як запоруки виживання планети, де за доводи правлять конкретні дані фізики, генетики, математики, антропології, котрі не можуть бути усунені через їхню “непідхожість” щодо тих чи тих концепцій;

(б) осмислюють світові єднальні тенденції в контексті духовної суголосності людства через ідеї єдності і неподільності наук, близькі до нашої, коли за аргументи правлять міркування з питань теософії, філософії, богослов'я, культурології, мистецтвознавства тощо;

(в) витлумачують появу нового в несхожому до попередніх планів ракурсі – чи як збільшення мультикультурності, чи як зростання єднальності, і навіть не як традиційний для науковців якийсь серединний аспект, ні – це праці, в яких поява нового подається як звичайні посадові обов'язки нового професійного співтовариства – наприклад креативщиків.

Центральними тезами *відправного* теоретико-методологічного базису стали:

1.1. Положення про: (а) взаємодію як іманентне джерело саморуху матеріального світу; (б) взаємодію підсистем як рушій розвитку самої системи; (в) внутрішню взаємодію між субкультурами як механізм їхнього саморозвитку.

Їх доповнюють:

1.2. Положення про кількість можливих варіантів людського генотипу, число яких становить 3×10^{47} . Для порівняння: кількість усіх людей, які існували за цей час на планеті, дорівнює 7×10^{10} [Тарасов, 1979].

1.3. Положення Д. І. Чижевського про існування лише одного типу моральних людей (це положення увиразнює попереднє в контексті соціокультурної парадигми): кожна людина відповідно до індивідуальної своєрідності є дорогоцінним елементом “морального всесвіту”, а моральний світ збіднів би, якби не було інших типів людей, які несхожими шляхами в неподібних формах домагаються справедливості [Чижевський, 1990, с. 97].

1.4. Теза про функціонування в системі організації людини специфічного апарату регуляції генетичної програми її розвитку. Це означає, що функції реалізуються в межах певного діапазону. Сам діапазон – це генетично-детермінована норма реакції, але ж форма прояву реакції залежить від умов існування й навколишнього середовища [Лопатина, 1984].

1.5. Дотичність вищезазначеної тези до соціокультурної парадигми виявляється в тому, що умови існування й навколишнє середовище людина вибирає самотужки у віці, коли форма вияву реакції вже сформована. Відтак цю тезу інтерпретуємо, спираючись на положення К.-О. Апеля: “...повагу до факту належності індивіда до певної культурної традиції можна розглядати як повагу до індивідуальних прав людини” [Апель, 1994, с. 90].

1.6. Антропний принцип участі, сформульований Джоном Вілером: спостерігачі необхідні для набуття Всесвітом буття (Observers necessary to bring the Universe into being [Wheeler, 1977]). Цей принцип суголосний з ідеями Б. Картера: “Наше перебування у Всесвіті завжди є привілейованим у тому розумінні, що воно пов’язане з нашим існуванням як спостерігачів” [Картер, 1978, с. 372]. Отже, спостерігачі є співучасниками формування реальності.

1.7. У будові світу простежується упорядкованість як симетрія, що підтверджують математичні, антропологічні, космологічні дослідження. Зокрема, нобелівський лауреат із фізики 2004 р. Д. Гросс стверджує: “Можу закластися, що суперсиметрію буде відкрито” [Гросс].

1.8. Висновок про необхідність поєднання (коеволюцію) утилітарності і духовності в межах соціальних систем на глобальному рівні [Назаретян, 1996, с. 91] є засадничим для обґрунтування погодження високих зразків культурних смислів з посередніми культурними значеннями, до яких постійно доводиться звертатися в процесі їх обопільних розглядів. Механізми зміни станів системи пропонуємо розглядати з позицій академіка М. М. Мойсеєва [Мойсеєв, 1990; 1991; 2000], а поєднання імперативних культурних форм з остенсивними – за В. О. Конєвим [Конєв, 1982]. Ідеться, власне, про принцип генетичної подібності антропогенезу і космогенезу [Павленко, 2003].

1.9. Положення про неврівноваженість як стан розвитку системи, що може призвести до подій, які є неможливими у стані порядку чи хаосу (основи теорії складних систем) [Лоскутов, 2007].

1.10. Ідеї, які в новій соціокультурній реальності відводять культурі й особистості нові ролі. Ідеться про ідеї: ноосфери В. І. Вернадського, культури як нової світової зброї (З. Бжезинський), новійни (А. Назаретян), арджонамента (Третій Ватиканський собор) та ін. (самоорганізації, антропозою, саморегуляції).

1.11. Дослідження У. Еко впливу міграційних процесів на культури у світовому масштабі [Еко, 2001]. Ці дослідження репрезентують особливий ракурс нашої проблеми.

1.12. Концепції О. Ахієзера, Г. Бейтсона, Г. Г. Дилігенського та ін. [Ахієзер, 1995; 1996; 2000; Бейтсон, 2000; Дилигенский, 1991], які розкривають чимало перспектив для переміщення ідеї культуротворчості з філософії в річище соціогуманітаристики. У них сучасні соціокультурні процеси осмислено як макро-, мега- і мікрорівні розгорнутих культурних програм:

- у контексті соціокультурних процесів (О. Ахієзер);
- як культурних контактів та їхнього значення для соціальних і культурних процесів (Г. Бейтсон);
- через особливості повсякдення, сконструйованого трудовими ритмами;
- як “власного” простору людини, групи, спільноти задля збереження самотності, ідентичності;
- як локального простору субкультури в межах однієї, більшої за неї, субкультури через відмінності в метроритмічності повсякденних дій;
- специфіки окремих колективів, що виявляється в метроритмічності простору;
- особливостей метроритмічної побудови повсякдення через вбудованість у якісь повсякденні дії, а саме: читання періодичних видань, перегляд телепередач, прослуховування радіопередач, відвідування культурно-освітніх закладів, участь у самоосвітніх та культурно-просвітницьких заходах тощо;
- особливостей метроритмічної побудови повсякденності через ставлення людини до часу і сприйманий нею обсяг елементів хаосу у своєму щоденному житті.

1.13. Ще одну групу теоретико-методологічного базису утворюють:

– концепції професійної підготовки, теорій праці, трудового менталітету в сучасних соціокультурних умовах, трудового ресурсу в системі стратегічного розвитку України, професійно зорієнтованих наукових підходів до винайдення принципово нового як звичайних посадових обов'язків (У. Бек, Д. Богиня, М. Гайо, М. Маффесолі, А. П. Назаретян, Ю. О. Сухарев та ін.);

– підхід до визнання рівноправними для усвідомлення істини різних джерел пізнання (В. І. Вернадський).

Усе вищевикладене дало змогу розглянути появу нового в соціокультурному житті з позицій:

(а) балансування між мінімізацією і максимізацією нового для запобігання негативним наслідкам соціальних і культурних конфліктів;

(б) урахування суспільних тенденцій, що виникають як результат відмови від правил, внесення змін чи створення нового;

(в) застосування науково обґрунтованих дій для урівноваження соціокультурних процесів, породжених новим.

Відтак на психологічні ракурси досліджуваної проблеми появи нового в соціокультурному житті соціокультурної цілісності ми проєкуємо такі теоретичні здобутки:

– основні принципи сучасної філософської антропології і філософії культури; результати наукових досліджень взаємодії різних субкультур, внутрішньокультурної взаємодії та соціокультурного розвитку систем вітчизняними і зарубіжними філософами, культурологами, соціологами (А. Коен, Г. Маккей, Л. Оулін, Г. Сайкс, Ф. Трешер, С. О. Арутюнов, Ю. М. Давидов, І. С. Кон, С. Р. Матвеев, О. В. Орлова, Ю. Б. Савельєв та ін.);

– діяльнісний принцип (т. зв. “київська школа”), сформульований у працях В. П. Андрущенко, Г. С. Батищева, Ю. К. Плетникова, В. І. Шинкарука, Т. І. Ящука та ін.;

– розуміння створювальності як неординарної транспіриродної здатності людей здійснювати радикальні перетворення, вибудувати нову реальність і творчо самозмінюватися (Б. А. Воронович, О. Л. Никифоров).

Тому і тлумачення традиції як основи всього створеного людиною світу культури й фактору виживання в невідомих обстави-

нах, і новації – як засобу адаптації до непрогнозованих умов, і контакт між представниками різних субкультур, і діалог між носіями несхожих культурних цінностей та традицій, і правила в мультикультурному середовищі, і збереження відмінностей між найменшими культурами – усе це ув’язано нами в одну психологічну проблему, а саме проблему виявлення механізмів появи нового в соціокультурному житті й соціокультурного балансу між культурою і творчістю, традицією і новацією, споживанням і створенням.

Дії людини як результат якості стану свідомості, а її саму – як фізичний чинник геополітичних, геоecологічних, геокультурних, геосоціальних процесів, які означають майбутнє планети, людства, інші фізичні, соціально-філософські й соціогуманітарні плани питань, окреслені новим у суспільстві, ми віднесемо до *перехідних* теоретико-методологічних засад, які є передумовами її *перебазування* в часопростір соціальної психології, розміtimo за допомогою теорій, концепцій, положень, що маркують системи через дуальні опозиції і центр як єдиний порядок. В основі цього методологічного блоку лежать інші фундаментальні закони, принципи та ідеї. Серед них – *закон існування і функціонування організованої реальності*. Він є наслідком такої сутнісної характеристики людської свідомості, як бімодальність. Відповідно до цього закону сформульовано *принцип антитетичності*, сутність якого полягає в тому, що певна єдність обов’язково буде поділена навпіл протилежностями, які в ній містяться і є несумісними між собою. Для того щоб наявна суперечність була подолана, доцільно застосовувати ідею усунення розбіжності у спосіб уведення не притаманних їй елементів, чим зрештою буде вирівняно напругу всередині двох непримиренних опозицій. Уведення нових елементів відбувається відповідно до *принципу конвенційності*.

Ми спираємося також на ідею і метод *вирівнювання поверхонь* П. І. Фоміна, сутність яких у зміні поверхонь повітряних кульок у місцях їхнього зіткнення через обопільне вирівнювання викривлених до цієї миті просторових метрик Всесвіту: у таких точках простір стає плоским, а щільність речовини зростає [Фомін, 2000]. Для нас важливо, що особливий часопростір “вирівнювання поверхонь” у соціокультурному плані уможливилоє несилові конвенції як “вирівнювання” правил лише в точках дотику.

Отже, похідні положення:

– приписують наявність єдиного внутрішнього порядку дії механізмові управління поведінкою часток, які виникають у спільній події як “відстрочений вибір”: частки, які виникли з одного джерела, навіть у разі прямування їх у різні сторони зберігають між собою певні зв’язки, а властивості цих часток не можна розглядати автономно; події, розділені простором і часом, є співвідносними в тій мірі, у якій вони розгортаються з одного внутрішнього порядку; їх слід інтерпретувати як одну систему незалежно від того, як простір і час їх розділяють (цит. за: [Bohm, 1980]);

– впливають з теорії бутстрапа Дж. Ч’ю: явище “самопідтримувального акту самозгоди” існує тому, що мікрочастка може бути наслідком об’єднання інших часток і взаємодія між частками-складовими може стати причиною виникнення сил, здатних утримувати їх разом; відповідно, мікрочастка може бути причиною власного виникнення – нова форма людського існування й життєдіяльності має враховувати, що свідомість є необхідною умовою узгодженого існування цілого [Chew, 1968];

– засновані дихотоміями “пасивність – активність”, “колективне – індивідуальне”, “норма – аномія”, “репродуктивне – продуктивне”, “ординарність – неординарність”, “споживання – створення”, “соціалізація – творчість”, “адаптація – трансгресія”, “звичайність – обдарованість”;

– трактують соціальне середовище й індивіда як єдину систему (А. Анг’ял, Т. М. Дрідзе, І. К. Матюша, Н. І. Сарджвеладзе);

– інтерпретують творчість і культуру через їх осмислення як виключно психологічні ідеї, котрі не зводяться до матеріального плану чи форми застосування вивченого в нових умовах для вирішення конкретного завдання [Вересов, 1992];

– містять і досліджують проблематику перетину творчості і культури в контексті створення нового як відмови від правил [Жорнова, 2012а];

– досліджують активну природу людини крізь призму її творчих виявів у звичайних життєвих ситуаціях, рядових відносинах із навколишнім середовищем [Кривцун, 1996].

Для нас же наразі край важливо з позицій науки спочатку чітко розмежувати культуру і творчість, традицію і новацію, споживання і створення для виокремлення механізмів, які діють суто на

краях континуума і суто в центрі. Сенса у тому, аби уможливити досягнути й осмислити весь континуум появи нового: від культури до творчості, від традиції до новації, від споживання до створення, а не його окремі частини, не лінійно, не крок за кроком. Замість редукції процесу появи нового до окремих модулів належить сприймати ситуацію як водночас лінійну і нелінійну, упорядковану і хаотичну, організовану і дезорганізовану. Проте наголос, як ми розуміємо, слід зробити на утриманні країв континуума в рівновазі.

Тому методологічний блок має стати в пригоді, коли йдеться про вирішення низки особливих завдань:

1) визначити межі допустимого хаосу, тобто міру свободи від правил соціокультурного життя як ситуації неупорядкованості;

2) встановити основні закони, що регулюють “справедливу” гру за правилами й відмову від них, а також критерії, сформульовані й контрольовані стейкхолдерами цієї гри;

3) означити час і простір змін, які елементами хаосу створюють умови для подальшого їх упорядкування на більш високому рівні;

4) з’ясувати дієспроможність системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець” при перебуванні в різних станах (сталій лінійний розвиток, збільшення елементів хаосу, зменшення упорядкованості і точки біфуркації);

5) визначити межі зон: (а) комфорту; (б) перехідної (характеризується підвищеною напруженістю); (в) “мертвої” (правила не діють, бо не підлягають контролю, адже індивід не отримує жодних сигналів з боку соціокультурної цілісності). Йдеться, власне, про те, щоб з’ясувати засоби впливу на змістове наповнення “мертвої” зони, куди сигнали не доходять, де вони недосяжні для індивіда на відміну від інших просторово-часових точок (логічно інтерпретувати цю зону і як зону мовчання, паузи, тіні); засоби й механізми контролю “мертвої зони”, а також стейкхолдерів цієї зони.

Тому теоретико-методологічним компонентом цієї підгрупи є:

– положення фізичної синергетики (І. Р. Пригожин, І. Стенгерс), зокрема про розвиток систем, саморозвиток систем, хаос і порядок як закономірності розвитку [Пригожин, 1986; Лоскутов, 2007];

– положення синергетики та соціальної синергетики [Бевзенко, 2002; Бранский, 1999; Лотман, 1988; Василькова, 1999];

– соціокультурний підхід до аналізу соціально-психологічних явищ, процесів, фактів та принципи синергетики в соціальних і педагогічних системах [Булгакова, 2000; Трофимова, 2000; Євтодюк, 2002].

Міждисциплінарний характер синергетики допускає дослідження взаємодії елементів системи. Синергетичний підхід до явищ культури застосовується для прогнозування розвитку системи культури як певної цілісності [Свідзинський, 1992].

Ми скористалися концепцією Ю. М. Лотмана про наявність кількох шляхів сталого прогнозованого розвитку [Лотман, 1992а, с. 107–118]. Порядок передбачає сталі відносини, а хаос – їх відсутність. Обидва стани властиві процесові розвитку системи й тому необхідні і цілком закономірні. Їх чергування, наступність і неодноразова поява є власне розвитком системи [Бодрийяр, 1993, с. 117–123; Бранский, 1999]. Теза є визначальною для уточнення континуума створення нового: від практики споживання (порядок) до практики створення (хаос) [Бранский, 1999, с. 120-121].

Час для процесу появи нового, як ми розуміємо, – це активатор інтуїтивного відчуття потреби в новому та його інтелектуальна конкретизація в усвідомленні необхідних корективів у правилах, що виявляється природним шляхом через їхні зміни. Зміна темпоритму, різна тривалість періоду стабільності й хаосу, різні за силою, значущістю, впливовістю й незвичністю акценти впродовж тієї чи тієї діяльності, різні “стартові” і “фінішні” умови – затримки, повтори, розриви, компресія чи розтягування часу – при одночасному “підході” до періоду стабільності, лінійності, прогнозування будь-якої діяльності є чинниками поступового чи стрибкоподібного, лінійного чи зворотного рухів у ній, перебування в точках біфуркації, упорядкованому чи хаотичному станах, що зумовлює/не зумовлює потребу в новому, а суперечливий стан системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець” потребує неоднакового метроритму появи нового.

Відповідно як *перехідні* теоретико-методологічні засади, що фундують передумови для *перебазування* ідеї в “чужий” часопростір психології взагалі й соціальної психології зокрема, прислужилися й такі положення:

– зміни в станах соціальних систем тісно пов’язані із соціальним часом [Попова, 1999];

– явища культури завжди визначені в часі [Melbin, 1987; Fraser, 1987; Young, 1988];

– “новий темпоральний порядок” є результатом людської взаємодії [Tarkowska, 1997];

– неефективність соціального управління зумовлена незнанням ритмів життєдіяльності тих, на кого спрямоване управління [Наумова, 1997].

Наведені перехідні засади підкріплені низкою положень про:

– соціально-світоглядний потенціал образу майбутнього (Є. І. Головаха, Н. В. Паніна);

– недостатню усвідомленість пролонгованості майбутнього як чинник неефективної діяльності (В. В. Барабанова, М. Є. Зеленова);

– формування часової перспективи майбутнього, котру пов’язують із соціальним розвитком особистості (К. О. Абульханова-Славська);

– активність людини в різних сферах життєдіяльності як таку, що притаманна тим, хто має гармонічну перспективу (О. О. Кронік, Є. І. Головаха, Н. А. Логінова).

Зауважимо, що соціальні абрисы культури й творчості найвиразніші за умови фокусування на суб’єкті як носієві певної субкультури, на його формуванні як “людини культури”, осяганні ним інших субкультур, загальнолюдських та найвищих духовних цінностей через творчість. І цьому значною мірою можуть допомогти:

– індивідуальні плани культури; діалог у культурі на макрорівні як соціально-історичне явище; культура як особливий суб’єкт творчості соціального виміру, репрезентований одночасним архітектонічно струнким багатоголоссям (М. М. Бахтін);

– репрезентація власного втілення через антиномію свідомості і буття, які синтезуються у творчості (О. Ф. Лосєв);

– культуротворчі й культурозалежні можливості мистецтва в європейській історії та їхня обґрунтованість і алгоритмізованість (О. О. Кривцун);

– діалогізм, діалогічність мислення (М. М. Бахтін, М. С. Каган, Ф. І. Прокоф’єв, В. М. Сагатовський);

– поліфонізм соціокультурних феноменів (М. М. Закович).

Також досить продуктивними видаються:

- ідеї соціокультурного балансу (М. І. Лапін);
- ідеї соціокультурної цілісності (О. І. Пігалєв);
- ідеї несилової форми соціалізації (В. М. Судакова).

Загалом вищевикладені складники методологічного блоку виводять на такі суто психологічні плани проблеми появи нового:

– положення Ольги І. Жорнової про культуру як адаптативний механізм, відповідно про творчість – як трансгресивний механізм, а точку переходу від попереднього стану до нового (у нас – культуротворчість) – як механізм урівноваження впливу і самовпливу [Жорнова, 2006б];

– положення М. Варнума [Varnum, 2008] та А. Ускула [Uskul, 2008] про взаємозв'язок аналітизму з індивідуалізмом, а голістичності – колективізмом. Причому колективізм заснований на порівняно більшій кількості правил і обмежень, які регулюють соціальні взаємодії та відносини, впливають на поведінку індивіда;

– положення про трансляцію правил як інструкцій, як результату спостереження за діями інших, як “вичитування” з власної практики. Думка про те, що, дотримуючись усталених поглядів на соціальне життя, досягаєш набагато більшого, ніж порушуючи їх [Флиер, 1998], стає вихідною для усвідомлення значущості творення нового з узгодженням імовірних результатів.

Останній у нашому розгляді *цільовий* теоретико-методологічний базис для підтвердження пов'язаності ідеї культуротворчості з попередніми вітчизняними дослідженнями – це низка фундаментальних праць, які утворюють певну дворівневість. Перший рівень – це база для підтвердження історико-культурної пов'язаності ідеї культуротворчості із психологічним спадком ХХ і ХХІ століть; другий – це роботи, які стали своєрідним аргументом щодо дискурсу культуротворчості. Напрацювання першого рівня ми наводимо в цьому розділі, а другого – для обґрунтування нашої теорії культуротворчості.

У контексті даного дослідження можна говорити про постійне акцентування суспільством значення інновацій для його розвитку та широке застосування методів стримування і протидії щодо індивіда в разі виведення соціальної системи зі стану рівноваги, зростання в ній напруженості, які детерміновані його ж таки відмовою від правил, приписів, стандартів і стереотипів соціального

життя. При визначенні цієї групи методологічних засад головним завданням було відібрати з-поміж численних концепцій культури й творчості по одній, послуговуючись критерієм взаємної операціональності обох. Додамо, що аспекти зародження і функціонування творчості, творчої діяльності, розвитку творчих здібностей у культурі як феномені або цілісній системі, а також культурні контексти подібного характеру ми залишаємо за межами означеної проблеми. Нас цікавлять тільки питання взаємодії соціального середовища й індивіда як системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”, результат функціонування якої ми і визначаємо як культуротворчість. Наголосимо: зростання обсягів усвідомленого в межах усього континуума несвідомого, зокрема культурного несвідомого, змінює дефініції й осмислення культурних впливів на все психічне й соціальне в їхній окремішності та взаємодії.

Отже, у заданому контексті нас цікавлять тільки ситуації відмови від заданих культурою і відповідно очікуваних правил і стандартів соціального життя (те, що в західній психології інтерпретують як *Culturally Expected Way of Thinking – культурно очікуваний спосіб мислення*). Тому особливої ваги для нас набувають об’єктивні закони суспільного розвитку, зокрема ті з них, які детермінують:

- задоволеність/незадоволеність індивіда правилами й стандартами соціальної групи, спільноти;
- збіг/незбіг модернізаційних потреб суспільства з індивідуальною перетворювальною активністю індивіда;
- прийняття/неприйняття індивідом у процесі соціалізації приписів дотримуватися стандартів і вирішувати специфічні суперечливі вимоги, суттю яких є *настановлення на максимальні обсяги реалізації креативності за умови найбільшої адаптації до правил*.

Подальший хід дослідження дає змогу обґрунтувати нову інтерпретацію *індивіда і соціального оточення* на основі положень синергетики, соціальної синергетики, соціокультурної парадигми: це *культуротворець і соціокультурна цілісність*. Отже, репрезентуємо взаємодію соціального середовища й індивіда як систему “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”.

Відтак за цільовий теоретико-методологічний фундамент, здатний забезпечити несуперечливу *інтеграцію* ідеї культуротвор-

чості із вітчизняним соціально-психологічним доробком, ми визначили положення:

– про створювальність як неординарну трансприродну здатність людей здійснювати радикальні перетворення, вибудовувати нову реальність і творчо самозмінюватися (Б. А. Воронович, О. Л. Никифоров);

– про вихід за межі обмеженості як базову основу продуктивної діяльності, а потреби в зміні себе – як головну умову зміни уявлень і знань про навколишній світ, основу прийняття нового і творчого ставлення до будь-чого, а також саморозвитку (Н. І. Непомняща);

– про представлення творчої активності в трьох різних ампулах: як внутрішньоособистісного Я, як соціального Ми і ще раз як особистісно-психологічного Я (Н. Ф. Вишнякова);

– про мову як адаптивний механізм до змін і вияв останніх.

Виокремо відтак положення, які акцентують у стані динаміки культури і творчості, традицій і новацій, практик споживання й створення передусім *соціальні* відносини, *соціальні* взаємодії і є інституціональними щодо творчості:

– про культуру як похідну міжособових взаємодій та її видозміну в результаті змінювання цих взаємодій (Н. Sullivan) для обґрунтування свідомого маніпулювання правилами й стандартами соціального життя шляхом коригування відносин між індивідом і соціальним середовищем, а також як методологію під кутом зору мотивування соціокультурного контакту, культуротворчого й творчого виявів;

– про рівновагу як функцію “найкращого рішення” в системі (згідно з методом аналізу силового поля К. Левіна), що є підставою для визначення культуротворчості за функцією системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”;

– про змінюваність функцій суб’єкта в соціальній групі в процесі її розвитку й функціонування;

– про суб’єкта як про чинник інноваційних процесів у цивілізаційному масштабі, зокрема визнання вчителя, викладача “трансформативним інтелектуалом”, який формує новітню спільноту задля створення нею сучасного ресурсу для розвитку цивілізації й культури.

Отже:

1. Ідею культуротворчості слід визнати міждисциплінарною, тому що її репрезентують різні науки (філософія, психологія, педагогіка, політологія та ін.) з різними дефініціями, проте зі схожою метою – аби спільними зусиллями розв'язувати проблеми небажаних для суспільства результатів творчості в ситуації межової непередбачуваності й соціальних криз.

2. Ідея культуротворчості в різних науках стала фундаментом для спільного нового підходу – культуротворчого, а його розроблювання здійснювалося цими науками відповідно до природи своїх галузей знання.

3. Ідея культуротворчості виходить за межі окремої науки, оскільки результати, методології, технології, алгоритми наукового пошуку однієї галузі знання застосовуються іншою, як правило, молодією, утвореною на перетині наук. Тут: із філософії – у психологію, педагогіку, а тепер – у соціальну психологію.

4. Висновки фізичних, математичних, антропологічних, космологічних досліджень, доповнені безпосередньо результатами вивчення соціокультурних процесів у межах соціокультурної парадигми про зумовленість усіх без винятку культурних і творчих процесів у суспільстві та особистісному бутті соціокультурними чинниками, знаходять відображення в соціально-психологічних дослідженнях, зокрема у виявлених науковцями закономірностях.

Нами сформульовано й загальні вимоги щодо досліджень такого феномена, як культуротворчість:

- взаємодія наукового і позанаукового способів пізнання та визначення їхнього взаємозв'язку й взаємозалежності для розкриття сутності інновацій;

- означення конкретного предметного поля для застосування інновацій;

- виокремлення провідних і другорядних функцій інновацій;

- розподіл обов'язкового і додаткового матеріалу відповідно до об'єкта, предмета, методології дослідження, завдань, які окреслюють напрям наукової діяльності, досвіду науковця як дослідника.

*Життя і смерть лежать на рівновагих
спокійних шалях – тільки доторкнися
– куди захочеш...*

Василь Стус

*Починаєш жити надвое
– собі і людям...*

Олена Галета

ІДЕЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ: GO LIVE

Замість післямови

Те, що розкриття творчого потенціалу кожного громадянина посідає гідне місце в державній політиці України, скажімо, при здійсненні суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх, молодіжних реформ та проектів і є вельми потрібним і довгочасним завданням як науки, так і освіти, не викликає сумнівів.

Світовий загал у контексті окреслених колізій і небезпек від наслідків створення нового переймається проблемою упорядкування творчих виявів. Передусім це стосується жорсткого дотримання свободи і прав як окремого індивіда, так і суспільства. Зокрема, підставою для заборони впровадження винаходів стають шкідливі ефекти від технічних і технологічних новацій, які збільшують забрудненість середовища, призводять до безробіття і неконтрольованого споживання, ігнорування соціальних потреб більшості, а також виснаження природних і культурних ресурсів. Так, ціла низка ефективних оригінальних технічних і технологічних новацій, винаходів, які могли б надати виробництву істотних конкурентних

переваг, заборонені для впровадження через їхні хоч і незначні, а втім очевидні хиби – і не так у фінансовому чи виробничому, як у суто соціальному плані. Через це результати творчих пошуків дослідників інтерпретуються часом як ігнорування соціальних потреб більшості і загроза природним і культурним ресурсам, а відтак вважаються недосконалими, такими, що потребують подальшого доопрацювання. (Це знайшло втілення у т. зв. *політиці щодо культурного творчого потенціалу*).

Очевидна актуальність досліджуваної проблеми в ситуації посилення у світі процесів міграції, мультикультурності, багатоконфесійності, в Україні – суспільної кризи, нестабільності та загрози національній безпеці, в університетській освіті – масовості та релятивності полягає в нагальному забезпеченні високих стандартів безпечних нововведень, зокрема в професійній діяльності, зниження рівня яких призводить до непередбачуваних ризиків і, як наслідок, поглиблення загальної маргіналізації суспільства.

Задум інтеграції ідеї культуротворчості в соціальну психологію є оригінальним і має не тільки науково-теоретичне значення, а й безпосередньо стосується питання обґрунтування соціальної політики в країні загалом та освітньої зокрема. Якраз інтерпретація поняття культуротворчості соціумом виділяється підвищеним ступенем позитивності. Особливо оптимістично й піднесено сприймають культуротворчість у філософсько-релігійних та релігійно-просвітницьких колах (культуротворча місія церкви, культуротворчі сили вірян і т. ін.).

У соціальній психології вагомість та евристичність ідеї культуротворчості пов'язуємо з осмисленням рівнозначності двох суб'єктів – культуротворця і соціокультурної цілісності – та розглядом їх як цілісної системи “Соціокультурна цілісність – Культуротворець”. Згідно з нашою інтерпретацією культуротворчості подолання суперечності між потребами суспільного розвитку та індивідуальної самореалізації відбувається у випереджальному режимі через пошук моделей поведінки, здатних забезпечити мінімальні ризики від новацій для виробництва, суспільства, нації, людства, а також реалізацію творчого потенціалу особистості за умови захищеності її від тиску з боку спільноти, професійного співтовариства в ситуації усвідомлення обмеженості наданих виборів і відмови від правил.

Збереженню моральних, фізичних, психічних, енергетичних ресурсів та розширенню наявного досвіду через створення нового для захисту від потрясінь та соціальних конфліктів якраз і служить ідея культуротворчості. У зазначеному контексті культуротворчість може бути репрезентована як створення нових правил гри на певний час (у нас – маніпулювання ними) у процесі спільної діяльності соціальної групи, комунікації з іншою людиною тощо. Важливо, що такий аспект дослідження детермінує два основних підходи – міждисциплінарний і синергетичний.

Можливості ідеї культуротворчості ми розглянули в межах соціокультурної парадигми.

Уперше розроблено тезаурус для міждисциплінарного дослідження із соціогуманітарного знання відповідно до проблеми культуротворчості; зроблено спробу визначити рівні міждисциплінарності наукових технологій дослідження за критерієм **внеску в розвиток міждисциплінарного підходу**; сформульовано вимоги щодо досліджень такого феномена, як культуротворчість. Новизну соціально-психологічного дослідження диференційовано за критерієм **спроможності протистояти цивілізаційним викликам**. Подальшого теоретичного обґрунтування, конкретизації, розвитку набули поняття культуротворчості, соціокультурної цілісності, культуротворця, позитивного образу майбутнього, соціокультурного і культурного контактів, хронотопу, інтеракції на основі підвищення інтеграції різних теоретичних поглядів на їхню сутність, а також авторської теорії культуротворчості.

У межах соціокультурної парадигми культуротворчість є багатовимірним феноменом, який існує в цілісності і неподільності індивіда як культуротворця і як суб'єкта творчості та соціокультурної цілісності, як суб'єкта культури, який введе в актуальне буття те, що створено, або не введе, дасть можливість створити нове або не дасть. Для розв'язання соціальних суперечностей, які є наслідками (а) інновацій, (б) нехтування моральними принципами співіснування в суспільстві, (в) неузгодженості практик культуроспоживання й культуротворчості, доречно в межах соціокультурної парадигми виокремити науковий конструкт “культуротворчість”.

Ідея культуротворчості дає змогу якнайкраще заповнити наявні лакуни знання завдяки своїй культурно-історичній значущості, моральній виразності й форматній чіткості, а також виокремленню

широкої царини потенційних тенденцій і траєкторій розвитку виключно у високоморальному ключі. А це, беручи до уваги всебічне обговорення подальших напрямів піднесення соціальної психології, цілком відповідає її нагальним потребам як наукової галузі. І на вітчизняних, і на зарубіжних наукових теренах ці потреби спираються на:

а) добротність наукових ідей як самодостатнього теоретичного напрацювання;

б) моральність досліджень, котра часто потерпає від комерціалізації науки;

в) заземленість суспільних цінностей у ситуаціях наскрізних соціальних змін.

Ідея культуротворчості увібрала в себе історичні здобутки філософії, психології, соціології, педагогіки, культурології, політології. Вона є комплементарною щодо фундаментальних вітчизняних напрацювань соціальної психології, враховує її сучасний стан та модернізаційний поступ, а також світові, європейські тенденції в галузі праці, соціоекономіки, соціогуманітаристики, відображаючи багатогранність процесу створення нового в цілісності і єдності об'єктивної потреби суспільства в оновленні виробництва та індивідуального потенціалу індивіда, здатного його значно перевершити.

Висока соціальна значущість цієї ідеї з огляду на нагальні потреби суспільства в прискореному розвитку за чіткої регламентації обсягу і змісту перетворювальної активності індивідів, здатність запобігати ризикам, спрямованість на загальнолюдські, планетарні цінності роблять культуротворчість органічною складовою соціальної психології.

Окреслені перспективи розвитку соціальної психології в контексті ідеї культуротворчості корелюють із принципами Закону України про вищу освіту, цілями державної політики України щодо розвитку трудового менталітету та його місця в системі стратегічного розвитку України, змістом міжнародних і європейських актів (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція з прав людини, *Magna Charta Universitatum*), основними напрямами виховної роботи у вищих навчальних закладах. Задум інтеграції ідеї культуротворчості в соціальну психологію є оригінальним і має не тільки

науково-теоретичне значення, а й безпосередньо стосується обґрунтування соціальної політики в країні загалом та освітньої зокрема.

З вищевикладеного висновуємо основне:

1. Важливість практик дотримання/недотримання правил чи маніпулювання ними полягає в тому, що індивідуальний досвід осмисленого впливу на стани збалансованості культури і творчості, традиції і новації, споживання і створення тісно пов'язаний як із позитивним самопочуттям, підсиленням фізичних, психічних, соціальних і культурних ресурсів за умови збереження соціальної і культурної ідентичностей, так і з негативним самопочуттям, трансгресією, нонконформізмом, протистоянням оточенню, відмовою від соціальної і культурної ідентичностей.

2. Ідея культуротворчості забезпечує конструктивну активність, створення мирного, добросусідського і безпечного середовища для індивідуального і колективного існування, є виявом життєвої мудрості людини.

3. Визначення моделей поведінки, адекватних адаптаційним можливостям, допустимих меж протистояння тискові соціокультурного оточення в разі незгоди із запропонованими ним правилами, маніпулювання ними на засадах партикулярної конвенції сприяє збереженню фізичних, психічних та соціальних і культурних ресурсів.

Вплив нових для соціальної психології ідей на перспективи її розвитку залишається актуальною для аналізу темою і завжди перебуватиме в полі зору дослідників. У подальшому будуть розроблені й представлені для широкого обговорення способи перетворення загальнотеоретичних положень у технологічні прикладні концепції, що уможливить застосування розглянутих нами ідей та концепцій у повсякденних культурно-освітніх і професійно-педагогічних практиках.

Ідею культуротворчості ми розглядаємо, власне, як ще один ресурс піднесення соціальної психології. Вона здатна запобігти негативним виявам феномена, означеного відомим чеським поетом Я. Врхліцьким:

– Твої закони?

– Я закон свій сам... [Врхліцький, 2000].

Отже, сутність культури розкривається у взаємодії суб'єктів і є інтерсуб'єктивною, культуротворчість же як багатовимірний феномен виявляється в цілісності індивіда і соціального оточення, а соціокультурне існує як поєднання індивіда, суспільства, культури, соціальності в неподільній цілісності (П. Сорокін). Підготовка студентів університетів як майбутніх фахівців – соціальних психологів – зумовлює їхню сформованість як культуротворців і спричинена потребами українського суспільства у високоморальній еліті, яка б за умов будь-якої суспільної невизначеності прагнула розв'язання соціальних розбіжностей на надвисокому моральному рівні і з дотриманням відповідних стандартів професійної діяльності, що, зрештою, гарантувало б суспільству безпеку, моральність і соціокультурну рівновагу.

Отримані нами теоретико-методологічні результати й підсумки проведеної роботи належним чином висвітлені й обговорені. Вони є новими і мають не тільки теоретичне значення, а й безпосередньо стосуються обґрунтування соціальної, зокрема освітньої, політики в країні. Це ще один крок до створення конкурентоспроможної науки в Україні.

Особливо важливо, що ідея культуротворчості як сьогочасна наукова пропозиція запобігання ризикам у суспільстві:

- зміщує повсякчасні неминучі адаптації індивіда до нестабільних умов життя, які негативно означають постійно оновлювану картину світу, соціальні й культурні ідентифікації, індивідуальний оптимізм, а тому – і буденну й національну свідомості в площину ситуативних правил гри як маніпулювання раніше засвоєними;

- перетворює образ світу з “полігону, де воно (людство. – *О. Ж.*) фантастично відпрацьовує варіанти своєї загибелі”, на час і простір “вигадування власного життя” [Папета, 2003, с. 124];

- переосмислює цінності в напрямі єдності: “зробити своє життя складником світової біографії добра” [Кримський, 2001, с. 3];

- пропонує практичні методи й форми зняття суперечностей: конвенція постає як “медитація на користь життя в його найморальніших і безконфліктних іпостасях” [Папета, 2003, с. 124];

- засновує для українців новий сценарій майбутнього через образ культуротворчого суспільства як “спільного міфу, орієнтованого на майбутнє” [Грабовська, 2003, с. 60];

– обґрунтовує рефлексію індивідуального життєвого шляху як спосіб уникнення невиправданих ризиків для соціокультурної цілісності;

– виявляє соціально й особистісно значущі мотиви конвенційних угод із соціокультурною цілісністю і для формування колективної свідомості, і для самоздійснення;

– аргументує громадянський обов'язок свідомого члена суспільства як реалізацію культуротворчих функцій задля задіяння для нього додаткових ресурсів і неризикованих сценаріїв майбутнього;

– висуває та обґрунтовує потребу у формуванні спільного із соціокультурною цілісністю образу майбутнього;

– розгортає довгострокові соціокультурні проекти шляхом розвитку вміння доходити конвенційності на соціально ціннісних засадах з представниками різних культуротворчих груп (професіонали/дилетанти, активна меншість/пасивна більшість, еліта/маса);

– усуває насилля і деструктивну поведінку.

Література

Академик В. И. Вернадский. Мысли и замечания в литературе / В. И. Вернадский // Пути в неизвестное: Писатели рассказывают о науке : сборник. – М. : Сов. писатель, 1966. – 529 с.

Антропный принцип в научной картине мира. – М. : Ин-т философии РАН, 2008. – 131 с.

Апель К.-О. Этноэтика и универсалистская микроэтика: противоречия или дополнительность / К.-О. Апель // Политическая мысль. – 1994. – №3–4. – С. 85–92.

Ахиезер А. С. Об особенностях современного философствования. Взгляд из России / А. С. Ахиезер // Вопросы философии. – 1995. – № 12. – С. 3–20.

Ахиезер А. С. От культурологического к социокультурному анализу инноваций в обществе / А. С. Ахиезер // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки. – 1996. – № 2. – С. 22–34.

Ахиезер А. С. Проблема переходов в социокультурных процессах и феномен осмысления-переосмысления ситуации / А. С. Ахиезер // Мир психологии. – 2000. – № 1 (21). – С. 217–229.

Баландин Р. К. Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие [Электронный ресурс] / Рудольф Константинович Баландин. – М. : Знание, 1979. – Режим доступа : <http://lib.rin.ru/doc/i/143864p1.html>

Бевзенко Л. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Бевзенко ; НАН Украины, Ин-т социологии. – К., 2002. – 436 с.

Бейтсон Г. Культурный контакт и схизмогенез / Г. Бейтсон // Личность. Культура. Общество. – 2000. – Т. 2. – Вып. 3 (4). – С. 153–168.

Беттельгейм Б. Просвещенное сердце [Электронный ресурс] / Бруно Беттельгейм. – Изд. третье. – London : Penguin Books, 1991. – Режим доступа : <http://www.opentextnn.ru/man/?id=4019>

Богоявленская Д. Б. Одаренность: ответ через полтора столетия / Д. Б. Богоявленская // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 2010. – № 3. – С. 3–17.

Бодрийяр Ж. Система вещей [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр. – М. : Рудомино, 1993. – Режим доступа : http://www.auditorium.ru/p/index.php?a=presdir&c=getForm&r=resDesc&id_res=4326&PHPSESSID=23ca54f...

Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории / В. П. Бранский // *Общественные науки и современность*. – 1999. – № 6. – С. 117–127.

Булгакова Н. Б. Використання в педагогічній системі принципів розвитку природних систем / Н. Б. Булгакова // *Педагогіка і психологія*. – 2000. – №3. – С. 72–78.

Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Иммануэль Валлерстайн : пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. – М. : Логос, 2004. – 368 с.

Василькова В. Л. Порядок и хаос в развитии социальных систем: синергетика и теория социальной самоорганизации / В. Л. Василькова. – СПб. : Лань, 1999. – 480 с.

“Великая трансформация” Карла Полаanyi: прошлое, настоящее, будущее / под общ. ред. Р. М. Нуреева. – М. : ГУ-ВШЭ, 2007. – 321 с.

Вересов Н. Н. Культура и творчество как психологические идеи / Н. Н. Вересов // *Вопросы психологии*. – 1992. – № 1. – С. 124–128.

Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.

Вишнякова Н. Ф. Креативная акмеология : в 2-х томах / Н. Ф. Вишнякова. – Минск : Дэбор, 1998. – Т. 1. – 350 с.

Врхліцький Я. Уолт Уйтмен / Ярослав Врхліцький // *Тема*. – 2000. – № 2. – С. 89–100.

Грабовська І. Україна – земля “загиблих” міфів / Ірина Грабовська // *Сучасність*. – 2003. – № 9. – С. 60.

Григорьян Э. Р. Социальная креативность и ее общественные предпосылки / Э. Р. Григорьян // *Креативность и социальные науки* : сб. статей. – М. : Ин-т социальных наук, 2011. – С. 5–17.

Гросс Д. Держу пари, что суперсимметрия будет открыта [Электронный ресурс] / Дэвид Гросс // *Грядущие революции в фундаментальной физике / Ин-т теоретической физики Кавли, Санта-Барбара, Калифорния, США*. – Режим доступа : <http://elementy.ru/lib/430177>

Дилигенский Г. Г. “Конец истории” или смена цивилизаций? / Г. Г. Дилигенский // *Вопросы философии*. – 1991. – № 3. – С. 29–42.

Дюркгейм Э. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм. – Киев; Харьков : Южно-Русское книж. изд. Ф. А. Иогансон, 1899.

Еко У. Міграційні процеси в третьому тисячолітті / Умберто Еко // Всесвіт. – 2001. – № 1–2. – С.143–144.

Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / А. В. Євтодюк. – К., 2002. – 20 с.

Жорнова О. Замисел культуротворчості та його відбиття на соціальної психології / Ольга Жорнова // Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 квітня 2012 р. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2012 а. – С. 102–110.

Жорнова О. Ідея культуротворчості в професійній освіті та її реалізація в підготовці вчителя / Жорнова О. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць – К., 2012 б. – Вип. 17 (27). – С. 16–22.

Жорнова О. Колективні дії нації: депозит культурного розвитку чи cultural incorrectness? / Ольга Жорнова // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. – К. : Фенікс, 2006 а. – С. 73–75.

Жорнова О. Колізії і небезпеки творчості та їх уникнення як культуротворчість Мистецтво і освіта / О. Жорнова. – 2008 а. – № 4. – С. 9–14.

Жорнова О. Культуротворча парадигма освіти: проблеми і можливості для реалізації наступності різних освітніх ступенів / Ольга Жорнова // Вісник КНУКіМ : зб. наук. праць. – К. : КНУКіМ, 2009 а. – Вип. 20. – С. 26–32.

Жорнова О. Навчання дотримання і недотримання правил в умовах свободи вибору / О. Жорнова // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2005 а. – Вип. 6 (45). – С. 278–284.

Жорнова О. Педагогічне посередництво в універсальних пошуках "золотої середини" / Ольга Жорнова // Шлях освіти. – 2004 а. – № 4. – С. 6–10.

Жорнова О. Педагогічні інновації в контексті керованих цивілізаційних змін / Ольга Жорнова // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : ВІКНУ, 2009 б. – Вип. № 21. – С. 260–264.

Жорнова О. Педагогічні чинники професійної підготовки студентів технічних університетів у рідчизні світових тенденцій у виробничо-промисловій сфері / О. Жорнова // Мова як чинник формування громадя-

нина України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 16–17 травня 2008 р.). – Запоріжжя : ЛПДС ЛД, 2008 б. – С. 96–104.

Жорнова О. Постмодернові версії культуротворчості як мейстри-мовий напрям соціокультури / Ольга Жорнова // Вісник Книжкової палати. – 2004 б. – № 1. – С. 45–48.

Жорнова О. Соціокультурна парадигма в контексті її значення для соціогуманітарних наук / Ольга Жорнова // Вища освіта України. Тематичний випуск “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології”. – 2011. Т. 1. – № 3 (додаток 1). – С. 148–155.

Жорнова О. Соціокультурна парадигма як концептуальна схема розв’язання глобальних проблем культуротворчості з позицій пересічного громадянина / О. Жорнова // Социальные технологии: Актуальные проблемы теории и практики : междунар междувуз. сб. науч. работ. – Запорожье, 2005 б. – Вып. 27. – С. 99–106.

Жорнова О. Сучасна школа як репрезентація культурно-освітніх практик / Ольга Жорнова // Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 квітня 2010, м. Севастополь). – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 43–47.

Жорнова О. І. Теорія і методика формування культуротворчості : монографія / Ольга Іллівна Жорнова. – Запоріжжя : Дике поле, 2006 б. – 416 с.

Жорнова О. Дискурс модернізації освіти: чи впізнана освітня реальність? / Ольга Жорнова, Олена Жорнова // Вища школа. – 2012 в. – № 1. – С. 32–42.

Жорновая Е. И. Обдумывая очевидное: новая психология без нового человека или новый человек без новой психологии / Е. И. Жорновая, О. И. Жорновая // Психология третьего тысячелетия : сб. материалов Первой междунар. науч.-практ. конф. – Дубна : Междунар. ун-т природы, общества и человека “Дубна”, 2014. – С. 51–54.

Зинченко В. П. Теоретический мир психологии / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. – 2003. – № 5. – С. 3–17.

Иглтон Т. Идея культуры / Терри Иглтон ; пер. с англ. И. Кушнareвой ; глав. ред. В. Анашвили. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 192 с.

Картер Б. Совпадение Больших Чисел / Б. Картер // Космология: Теория и наблюдение. – М., 1978. – С. 369–379.

Конев В. А. Диалектика культуры как диалектика порождения / В. А. Конев // Диалектика культуры. – Куйбышев : Изд-во Куйбышевского ун-та, 1982. – С. 40–41.

Кривцун О. Личность художника как предмет психологического анализа / Олег Кривцун // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17, № 2. – С. 99–109.

Крымський С. Філософія вимагає зробити своє життя складником біографії добра / С. Крымський. // Філософська думка. – 2001. – № 6. – С. 3–7.

Крымский С. Б. Культурные архетипы, или Знание до познания / С. Б. Крымский // Природа. – 1991. – № 11. – С. 70–75.

Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу: Антология / под ред. Лоуренса Харрисона и Самюэля Хантингтона; пер. с англ. Андрея Захарова; ред. Наталья Гаямова. – М.: Моск. школа полит. исслед., 2002. – 320 с.

Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. Лавриченко. – К.: Віра Інсайт, 2000. – 444 с.

Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / Имре Лакатос. – М.: Медпум, 1995. – 236 с.

Линде А. Инфляция, квантовая космология и антропный принцип [Электронный ресурс] / Андрей Линде; Отделение физики, Стэнфордский университет, США. – Режим доступа: <http://www.astronet.ru/db/msg/1181211//>

Лопатина Н. Г. Исследование генетических основ высшей нервной деятельности / Н. Г. Лопатина, В. В. Пономаренко // Физиология поведения. Нейробиологические закономерности. – Ленинград, 1987. – С. 9–59.

Лоскутов А. Ю. Основы теории сложных систем / А. Ю. Лоскутов, А. С. Михайлов. – Москва – Ижевск: Ин-т компьютерных исследований, 2007. – 620 с.

Лотман Ю. Клио на распутье / Ю. Лотман // Наше наследие. – 1988. – № 5. – С. 1–4.

Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М.: Гнозис, 1992 а. – 272 с.

Лотман Ю. М. Культура и программы поведения [Электронный ресурс] / Ю. М. Лотман // Избранные статьи в трех томах. Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллинн: Александра, 1992 б. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/add/lotman-all.htm#_Toc39263090

Максименко С. Д. Генеза існування особистості / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с.

Мамардашвили М. Как я понимаю философию... / М. Мамардашвили ; сост. и предисл. Ю. П. Сенокосова. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

Моисеев Н. Н. Системная организация биосферы и концепция коэволюции / Н. Н. Моисеев // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 123–130.

Моисеев Н. Н. Универсальный эволюционализм (Позиция и следствия) / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 3–28.

Моисеев Н. Н. Человек во Вселенной и на Земле / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 32–45.

Назаретян А. П. Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры. Синергетика исторического процесса / А. П. Назаретян. – М. : Наследие, 1996. – 184 с.

Наумова Н. Ф. Время человека [Электронный ресурс] / Н. Ф. Наумова // Социологический журнал. – 1997. – №3. – Режим доступа : <http://tknowledge.isras.ru/sj/sj/97-3-12.html>

Непомнящая Н. И. Психодиагностика личности: теория и практика : учеб. пособие для вузов / Н. И. Непомнящая. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 189 с.

Норман Д. А. Дизайн привычных вещей / А. Дональд Норман ; пер. с англ. Б. Л. Глушака. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 272 с.

Одаренные дети: психолого-педагогические исследования и практика / Брюно Ж., Малви Р., Назарет Л., Пажес Р., Террасье Ж.-Ш., Ушаков Д. В. // Психологический журнал. – 1995, Т. 16. – № 4. – С.73–78.

Ольшанский Д. В. Основы политической психологии. Социально-групповое сознание / Д. В. Ольшанский : учеб. пособие для вузов. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.

Павленко А. Н. Место “хаоса” в новом мировом “порядке” (Методологический анализ оснований хаотической космологии) / А. Н. Павленко // Вопросы философии. – 2003. – №9. – С. 39–53.

Папета С. Сходи в небо / С. Папета // Сучасність. – 2003. – № 9. – С. 124–128.

Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности : учеб. пособие для студентов вузов / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 509 с.

Попова І. Буденна свідомість у перехідному суспільстві: симптоми кризи / І. Попова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 5–21.

Попова І. М. Представления о настоящем, прошедшем и будущем как переживание социального времени / И. М. Попова // СОЦИС. – 1999. – № 10. – С. 135–145.

Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 69 с.

Пуфаль-Струзик И. Творческий путь в “трансгрессивной концепции личности” Я. Козелецкого / И. Пуфаль-Струзик // Высшее образование в России. – 2002. – № 2. – С. 75–185.

Разлогов К. Российская культура: развитие или безопасность – что важнее? Выступление на Московском форуме культуры (1 июля 2010 г.) [Электронный ресурс] / К. Разлогов // Культурологический журнал. – 2010. – №2. – Режим доступа : www.cr-journal.ru/rus/journals/19.html

Резник Ю. М. Культура как предмет изучения [Электронный ресурс] / Ю. М. Резник // Личность. Культура. Общество. – 2001. – Т.3. – Вып. 1(3). – № 1(7). – Режим доступа: http://reznik-um.ru/lko/jur_rezник_3_1_01_1.htm

Резник Ю. М. Человек и общество (опыт комплексного изучения) / Ю. М. Резник // Личность. Культура. Общество. – 2000. – Т. 2. – Вып. 4 (6). – С. 197–236.

Свідзинський А. Культура як феномен самоорганізації / Анатолій Свідзинський // Сучасність. – 1992. – №4. – С. 141–155.

Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин ; [общ. ред., сост. и предисл., А. Ю. Соколова]. – М. : Политиздат, 1992. – 542 с.

Соціогуманітарні дослідження у Національній академії наук України. 2004 – 2008 : звіт Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України до 90-річчя Національної академії наук України / НАН України, НБУВ; редкол. : В. М. Литвин та ін. – К., 2008. – 371 с.

Старовойтенко Е. Культурная психология личности : монография / Елена Борисовна Старовойтенко. – М. : Академ проект, 2007. – 365 с.

Стернберг Р. Инвестиционная теория креативности / Р. Стернберг // Психологический журнал. – 1998. – Т.19, № 2. – С. 144–160.

Судакова В. Н. Свобода и социальное творчество: проблема ненасильственной регуляции / В. Н. Судакова // Вестник Международного Соломонова университета. Социология. – 2001. – № 7. – С. 114–118.

Тарасов Н. Е. Социальная детерминированность биологии человека / Н. Е. Тарасов, Е. К. Черненко. – М.: Мысль, 1979. – 366 с.

Тихомиров О. К. Творчество как неалгоритмический процесс / О. К. Тихомиров // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 2003. – № 2. – С. 66–72.

Трик Х. Е. Основные направления экспериментального изучения творчества / Х. Е. Трик // Общая психология : тексты : в 3 томах / ред. В. В. Петухов и др. – Изд. 2-е, испр. и доп. 2001 – 2007. – М. : Психология : Генезис, 2002. – Т. 2. – Кн. 1: Субъект деятельности. – С. 77–84.

Трофимова С. Высшая школа как объект постнекласической науки / С. Трофимова // Высшее образование в России. – 2000. – №4. – С. 31–34.

Уинч П. Идея социальной науки и ее отношение к философии / П. Уинч; пер. с англ. М. Горбачева, Т. Дмитриева. – М. : Русское феноменол. об-во, 1996. – 106 с.

Флиер А. Я. Культура как фактор национальной безопасности / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. – 1998. – № 3. – С. 181–187.

Фурман А. В. Идея професійного методологування : монографія / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 205 с.

Человек и общество: ноосферное развитие : монография / под ред. В. Н. Василенко, С. И. Григорьева, В. И. Патрушева, А. И. Субетто. – Москва – Белгород : Лема, 2011. – 486 с.

Чижевський Д. Філософія і національність / Д. Чижевський // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 10. – С. 94–97.

Швейцер А. Культура и этика [Электронный ресурс] / А. Швейцер. – Режим доступа: design.ru/index.shtml?Projects&AZLibrCD&bal/ea2c9/books/001b105

Bohm D. Wholeness and the Implicate Order: Routledge & Kegan Paul. [Электронный ресурс] / Bohm David. – London; Boston, 1980. – Режим доступа: [http:// www.theosophy-nw.org|theosnw|science|prat-boh.htm](http://www.theosophy-nw.org|theosnw|science|prat-boh.htm)

Chew G. F. Bootstrap: A scientific Idea? / G. F. Chew // Science. – 1968. – Vol. 161, May 23. – № 3843. – P. 762–763.

Fraser J. T. Time, the Familier Stranger / J. T Fraser. – Amherst University of Massachusetts Press, 1987. – 408 p.

Gollut G.-D. Construire le monde / G.-D. Gollut , G. Zufferey. – Lausanne, P., 2000.

Gone G. Conceptual self as normatively oriented: The suitability of past per-Performer sonal narrative for the study of cultural identity / G. Gone, P. Miller, G. Rappaport // Culture and Psychology. – 1998. – № 5 (4). – P. 371–398.

Gone J. P. Encountering Professional Psychology: Re-Envisioning Mental Health Services for Native North America [Электронный ресурс] / Joseph P. Gone. – 2008 – Режим доступа : <http://gonetowar.com/wp-content/uploads/2013/11/encounters.pdf>

Hofstede G. Cultures and organizations: Software of the mind [Электронный ресурс] / G. Hofstede. – London : McGraw-Hill., 1991. – Режим доступа : http://www.tlu.ee/~sirvir/IKM/Leadership Dimensions/dimesnions_of_culture_geert_hofstede.html

Kripke S. Wittgenstein on Rules and Private Language [Электронный ресурс] / S. Kripke. – Режим доступа : www.krypton.mnsu.edu/~witt/kintro.html

Martin J. R. The wealth of cultures and the problem of generations [Электронный ресурс] / J. R. Martin // Philosophy of education. – Режим доступа : <http://x.ed.uniuc.edu./EPS/PES/Yearbook/1998/martin.html>

Melbin M. Night as Frontier. Colonizing the World after Dark / M. Melbin. – New York : The Free Press, 1987.

Necka E. Proces tworczy i jego ograniczenia / E. Necka. – Krakow : Wydawnictwo Impuls, 1999. – 345 s.

Oech von R. Creative Whack Pack [Электронный ресурс] / Oech von R. – Режим доступа : <http://www.amazon.com/exec/obidos/ASIN/0880793589/In9867a-20>

Robust Cultural Pluralism: An Interview With Professor Richard A. Shweder [Электронный ресурс] // Europe's Journal of Psychology. – 2013. – № 29 – Режим доступа : <http://ejop.psychopen.eu/article/view/718>

Sullivan H. S. Interpersonal theory and psychotherapy [Электронный ресурс] / Harry Stack Sullivan. – London – New York : Taylor & Francis e-Library, 2005. – Режим доступа : <https://www.scribd.com/doc/63618765/Harry-Stack-Sullivan-Interpersonal-Theory-Psychotherapy>

Tarkowska E. Time in Contemporary Culture / E. Tarkowska // Polish Sociological Review. – 1997. – №2(118). – P. 97–102.

The penguin Dictionary of sociology / N. Abercrombie, St. Hill, B. Turner. – 3 Edition. – Penguin Books, 1994.

Uskul A. Ecocultural basis of cognition: farmers and fishermen are more holistic than herders [Электронный ресурс] / A. Uskul, C. Kitayama, R. Nisbett – Режим доступа : <http://translate.googleusercontent.com/>

[translate_c?depth=1&hl=ru&prev=search&rurl=translate.google.com.ua&sl=en&u=http://www.pnas.org/content/early/2008/06/12/0803874105.abstract&usg=ALkJrhiEOk1mLvFBKieCKCXlGB9g_CCvw](http://translate.google.com.ua?sl=en&u=http://www.pnas.org/content/early/2008/06/12/0803874105.abstract&usg=ALkJrhiEOk1mLvFBKieCKCXlGB9g_CCvw)

Varnum M. E. W. Holism in a European cultural context: Differences in cognitive style between Central and East Europeans and Westerners [Электронный ресурс] / М. Е. В. Варнум // Journal of Cognition and Culture. – 2008. – Vol. 8. – P. 321–333.

Wheeler J. Genesis and Observership / J. A. Wheeler // Foundational Problems in the Special Sciences. – Dordrecht : The University of Western Ontario Series in Philosophy of Science, 1977. – Vol. 10. – P. 3–33.

Young M. K. The Metronomic Society. Natural Rhythms and Human Timetables / Michael K. Young. – Cambridge Mass : Harvard University Press, 1988. – 384 p.

Наукове видання

Жорнова Ольга Іллівна

**ІДЕЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ
І ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ**

Есе

Літературне редагування *Т. А. Кузьменко*

Макет і технічна редакція *Л. П. Черниш*

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

Підписано до друку 01.12.2014 р. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 4,7.

Замовлення № 1189. Наклад 300 прим.

Видавництво “Міленіум”

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК №535 від 19.07.2001 р.

м. Київ, вул. Фрунзе, 60. Тел./факс 222-74-35
